

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

MAGASIN fra Det kongelige Bibliotek
9. årgang nr. 3 december 1994

INDHOLD

KLAUS EBBEEN: Lorenz Frølich og arkæologien	3
HARALD ILSØE: Introduktion til Det kongelige Biblioteks arkiv	13
KARL CHRISTIAN LAMMERS: Om årsagerne til DDR's sammenbrud	27
ANNE-METTE KIRKEBY: Dykkerens grav	45
MICHAEL F. WAGNER: Et Magazin for Kunstnere og Haandværkere	55
KARL PEDER PEDERSEN: "Den Gud giver embede ..."	65
KRONIK. April - juni 1994	72
PUBLIKATIONER	82

Udgiver: Det kongelige Bibliotek

Redaktion: Afdelingsbibliotekar Lotte Philipson

I redaktionen: Overbibliotekar Erland Kolding Nielsen

Ekspedition: Det kongelige Bibliotek, Postboks 2149, 1016 København K.

Tlf.: 33 93 01 11

Oplag: 3.600 • Gratis i abonnement • Tryk: Det kongelige Bibliotek

Hvor intet andet angives, er eftertryk tilladt med angivelse af kilde og evt. forfatter.

ISSN 0905-5533

Omslag: Træskåret tavle fra Voltaire: *Keiser Peter den Stores Liv og Levnet* som indbefatter det Russiske Riges Historie udi hans Regieringstid. 2. Deel. Kiøbenhavn 1769. Bekostet af Friderich Christian Pelt. (Trykt hos Jonas Lindgren, det Ridderlige Akademies Bogtrykker. Sorøe 1769). Danske Provinstryk I, So 411.

MAGASIN

fra Det kongelige Bibliotek

9. årgang nr. 3 december 1994

Lorenz Frølich og arkæologien

af lektor, mag.art. Klaus Ebbesen

Lorenz Frølich er en af vores største illustratører. En gudbenådet kunstner, hvis tegninger har ætset sig ind på nethinden af det danske folks selvforståelse. Illustrationerne til H.C. Andersens eventyr og A. Fabricius' Danmarkshistorie er klassiske indenfor dansk bogillustration.

Det kræver stort talent som tegner, at kunne fremkalde en situation så levende, at den står uudsletteligt i et folks erindring. Lorenz Frølich, eller Lars Glad som ungdomsvennerne kaldte ham, evnede det tilsyneladende legende let.

Selv har han forklaret, at når han havde hørt en fortælling eller en historie, som gjorde indtryk på ham, stod hvert optrin så levende for ham, at han straks kunne tegne det. Det gjorde han så. Talentet var ikke alene stort, men også frodigt. Under et ophold i Rom, 1846-48, løb pennen så hurtigt over papiret, at tjenestepigen uden videre kunne bruge af bunken med tegninger, når hun skulle tænde op i kaminen!

Lorenz Frølich

Lorenz Frølich blev født i 1820. Han voksede op i et københavnsk rigmandshjem. Han interesserede sig for tegning allerede fra de tidligste drengeår; en interesse som forældrene i høj grad stimulerede. Som 20-årig kom Frølich på en større dannelsesrejse til Sydtykland, hvor han blev i flere år. Derfra gik turen videre til Italien. Flere år senere vendte han tilbage til København, men blot for at flytte til Paris allerede i 1851. L. Frølich boede i Paris til 1875. Det år vendte han endeligt hjem til København, hvor oldingen døde i 1908; hædret som en af nationens store mænd.¹

Størstedelen af sit voksenliv levede og arbejdede Lorenz Frølich således i

udlandet. I Frankrig er han først og fremmest kendt for sine tegnede børnebøger. I alt ca. 1500 tegninger blev det til.

L. Frølich var vant til at arbejde i Europas store kulturbyer. Måske netop derfor kunne han fange og videregive det typisk danske i sine tegninger fra den nordiske oldtid. L. Frølichs tegninger ejer tillige det mundtlige sagns forkærlighed for den enkle skikkelse. De ejer samme evne til at lade en persons væsen udfolde sig i handling. Derfor kommer Frølichs talent måske til den bedste udfoldelse i illustrationerne af de gamle fortællinger om nordiske guder og helte. "Det er fortidens epos, der får sin virkeliggørelse ved Frølichs blyant", som historikeren Axel Olrik skrev engang.

Axel Olrik tilføjer at "Kulturhistorisk Nøjagtighed vilde sikkert have været den rene Fordærvelse for en Billedverden som denne".² Deri tager Axel Olrik dog fejl. Selve kompositionen er lånt fra det middelalderlige Bayeux-tapet. En billedanalyse viser endvidere, at Lorenz Frølich har gengivet en række nordiske oldsager ganske korrekt, omend de fleste optræder på de mærkeligste tidspunkter.

Det var Skræp, som sang

Stendysserne og jættestuerne var et yndet motiv for de romantiske malere. Derfor var det kun naturligt, at den 19-årige Lorenz Frølich tegnede storstensgrave under et ophold på Møn i 1839. Der er bevaret en farvelagt tegning af jættestuen ved Sparreminde. Man ser det indre af jættestuens kammer med en bondedreng som målestok. Tegningen er uden større inspiration. Anderledes kraft er der i en vikingetidig kampscene, som Frølich tegnede samme år. En bande vikinger angriber en gård. Den kampklare bonde har allerede fældet et par stykker, og holder sværdet hævet til et nyt hug. Husets kønne, langhårede frue gemmer sig bag sin mands brede ryg. Drengen på gården har grebet et langsværd for at hjælpe sin far, mens hans søster knælende strækker armene mod himlen i en bøn om hjælp. Bondens sværd er særlig interessant. Det er meget detaljeret tegnet og fæstet levner ingen tvivl om, at det tilhører Egtvedpigens tid. Helt nøjagtigt er der tale om et fuldgrebssværd fra bronzealderens Per. II, eller ca. 15-1200 f.v.t. Det er et stiksværd, og ikke et hugsværd, men det vidste hverken arkæologer eller andre i 1830-erne.

Lorenz Frølich kan kun have set et sådant sværd ét sted, nemlig på Oldnordisk Museum. Det fremgår da også af et par breve, som Joh. Th. Lundbye i begyndelsen af 1840-erne sender til L. Frølich i München, at bestyreren for Oldnordisk Museum, C.J. Thomsen, var en fælles bekendt. C.J. Thomsen, der få år

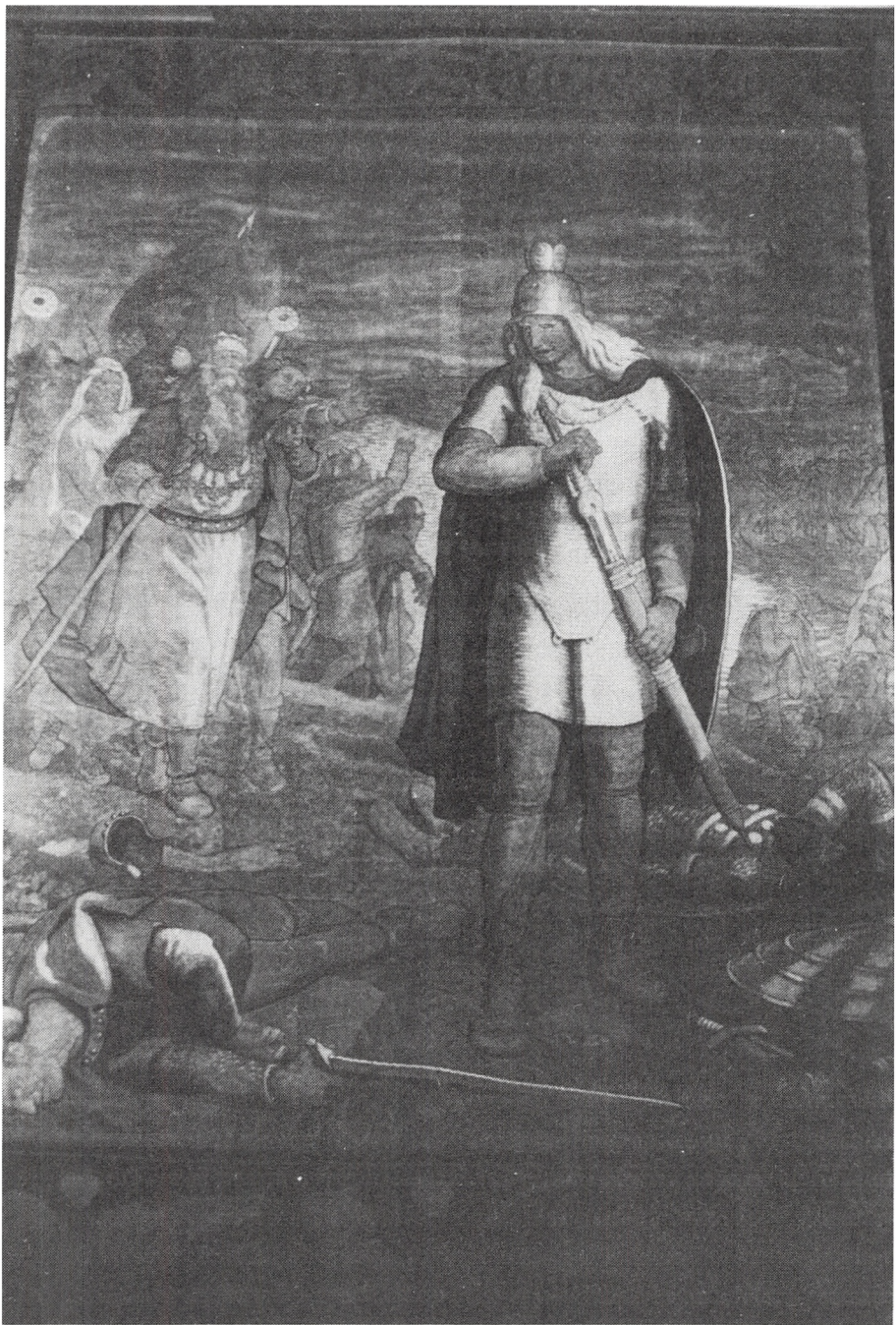

L. Frølich: Kampscene, 1839. Sværdet til højre er gengivet efter C.J. Thomsen *Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed*, 1836, hvis tegning af bronzesværdet ses yderst til højre.

forinden havde inddelt oldtiden i en sten-, bronze- og jernalder, sender hilsner til Frølich gennem Lundbye. Frølichs kompositioner skal have glædet skaberen af 3-periode-systemet, skriver Lundbye, idet han tilføjer "og det er virkelig sandt". I C.J. Thomsens lille skrift *Ledetråd til Nordisk Oldkyndighed*, fra 1836 finder man en tegning af det samme bronzesværd. Den er lavet så omhyggeligt, at sværdet kan identificeres i Nationalmuseets samlinger.³

Sværdet er fundet i 1830 af gårdejer Peder Nielsen i Føllenslev udenfor Kalundborg. Peder Nielsen fandt sværdet, da han første gang pløjede på en eng, som tidligere havde været mose. Det fremkom kun et par bøsseskud fra det sted, hvor der tidligere har stået et stort slag. I hvert fald ifølge et lokalt sagn. Sværdet blev indløst af hans majestæt kongen, som allerunderdanigst tilstillede bonden 20 Rd. rent sølv for sværdet.

Det samme bronzealdersværd, eller et lignende, dukker senere op i hånden på Uffe hin Spage.

L. Frølich: Uffe hin Spage. Gobelin på Københavns Rådhus. Gertrud Permin foto.

Lorenz Frølich arbejdede næsten hele livet med Uffe-motivet. Der foreligger en hel serie af forskellige tegninger og malerier. Den bedst kendte er illustrationen til A. Fabricius' *Danmarkshistorie* fra 1852. Den her mest interessante hænger på Københavns Rådhus.

I forbindelse med Lorenz Frølichs 80 års fødselsdag besluttedes det at lave en serie historiske gobeliner til ophængning på Københavns Rådhus. Frølich deltog selv i arbejdet. Til brug for Uffe-billedet fandt han sine gamle skitser og tegninger frem.⁴

Resultatet blev, at Uffe hin Spage kom til at forsvare fædrelandet med et sværd fra ældre bronzealder. Hos Saxo læser man, at sværdet Skræp måtte graves op af jorden til tvekampen. Det var stærkt medtaget af rust efter den lange tid i jorden. Det troede man gerne. For på Saxos tid havde det pågældende sværd tilbragt 2 1/2 årtusind i jorden. Men sværdet bed godt nok alligevel. Som bekendt endte tvekampen med dansk sejr og fædrelandets frelse.

På det samme billede af tvekampen i Ejderen er den danske hær iøvrigt udstyret med vejende faner og lurere fra bronzealderen.

Også bronzelurerne er godt 2000 år ældre end den engelske kong Offa, han som har leveret materiale til sagnet om Vermund og Uffe.

En anden af gobelinerne på Københavns Rådhus forestiller "Kampen på Samsø" mellem Hjalmar og bersærken Angantyr. Begge bliver dræbt i tvekampen, Hjalmar af det berømte sværd Tyrping. Sværdet i hans egen hånd minder i betænkelig grad om en forstørret udgave af en flintdolk med fiskehalefæste (type IV) fra sen bondestenalder, eller ca. år 2000 f.v.t.⁵

Den ældre Eddas Gudesange

Thors hammer hed Mjølner. Den havde mange gode egenskaber. Når Thor kastede den, ramte den altid. Den trængte igennem alt og vendte af sig selv tilbage til Thors hånd. Hammeren havde dog én skavank. Skaftet var for kort. Det skyldtes efter sigende, at den dværg, som smedede hammeren, blev stukket af en hveps, mens han lavede den.

Skavanken med det korte skaft er en stor fordel for os arkæologer. Mjølner er let genkendelig, når den optræder i de arkæologiske fund.

I vikingetiden blev "Thorshamre en miniature" hyppigt brugt som smykker af både mænd og kvinder. Der kendes ca 500 stykker fra hele Nordeuropa. De dokumenterer, at man i hele vikingetiden (ca. 725-1050 e.v.t.) troede på Thor, fra Grønland i vest til Rusland i øst.

Det ville være nærliggende, om Frølich havde udstyret sine Thor-figurer med

en tegning af disse miniature-økser. Mærkelig nok er det ikke tilfældet. I stedet optræder Thor sædvanligvis med mærkelige fantasi-hamre.

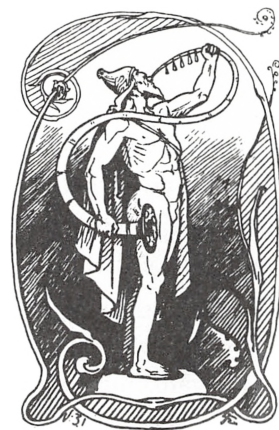
L. Frølich: Thors fiskedræt. *Den ældre Eddas Gudesange*, 1895.

III) tilhører tiden omkring år 3.500 f.v.t. og var en slags værdighedstegn for de første danske stenalderhøvdinge.

De flot svungne bronzelurer er nogle af de mest karakteristiske, danske oldsager. De stammer fra midten af bronzalderen, omkring år 1000 f.v.t. De blev brugt to og to sammen ved tidens hellige fester. Teknisk er det meget avancerede musikinstrumenter; nogle af de ældste blæseinstrumenter i verden. Det er derfor oplagt, at guden Heimdal i Frølichs tegninger skal udstyres med en lur. I mytologien holder Heimdal vagt ved foden af regnbuen Rimfrost, som fører til gudernes bolig. Han har et horn, Gjallerhorner. Med Gjallerhornet blæser Heimdal guderne til samling ved verdens undergang, Ragnarok.

I Den ældre Eddas gudesange blæser Heimdal til Ragnarok-kampen på en bronzelur, som ca. år 1750 blev fundet ved Tellerup på Fyn. Han holder den med munden nedad, ganske som arkæologerne

Til Karl Gjellerups udgivelse i 1895 af *Den ældre Eddas gudesange* har Frølich dog foretaget studier af de nordiske oldsager.⁶ Under den berømte fisketur, hvor det lykkes Thor at få Midgårdsormen på krogen, holder Thor en mangekantøkse fra tidlig bondestenalder i hånden. I samme bog må jætten Hrungner finde sig i at blive slået for panden af en tilsvarende gammel-dags stridsøkse. De pågældende stenøkser (type

L. Frølich: Heimdal med Gjallerhornet vækker guderne til Kamp ved Ragnarok. *Den ældre Eddas gudesange*, 1895.

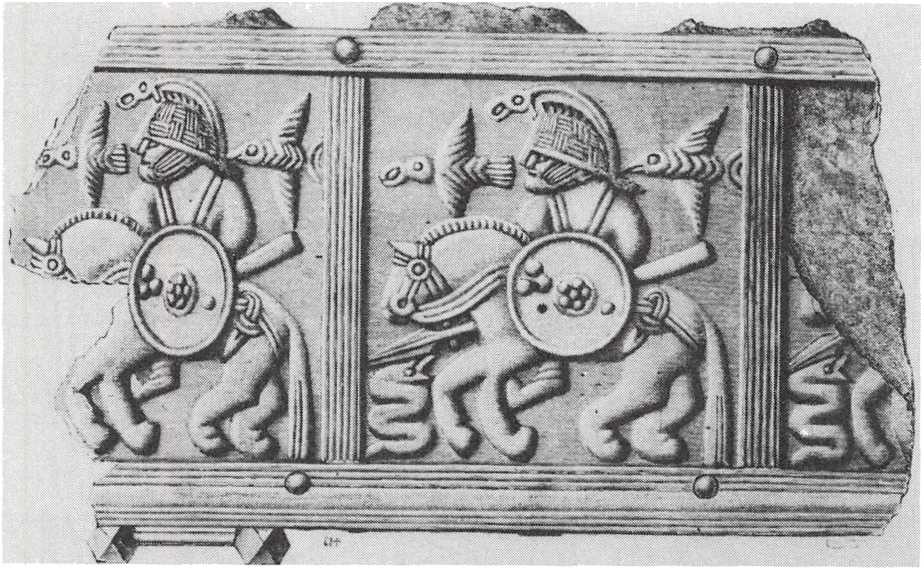

L. Frølich: Dan og Danp i samtale. *Den ældre Eddas gudesange*, 1895.

indtil 1892 troede, at lurerne blev brugt.

I Den ældre Eddas gudesange kan man også se Odins kone, Frigga, med et ravsmykke fra bondestenalderen om halsen. Odin selv har en halsring fra yngre bronzealder på hovedet til at holde sammen på håret. Ligeledes er frugtbarhedsguden Frej's sværd gengivet som et fra Centraleuropa importeret, såkaldte antennesværd. Det tilhører også yngre bronzealder. I mytologien svinger det sig selv, når det er i klog mands værge, - så det er et godt sværd.

De sociale skel i vikingetidens samfund forklares gennem et digt, *Rigs-thula*. Rig, som er den forklædte Heimdal, kommer både til en trællehytte, til den frie bondes gård og til overklassens haller. I digtets kun fragmentarisk bevarede slutning, nævnes også kongerne Dan og Danps kostelige haller. De er noget særligt. I Frølichs streg derved, at der på væggen hænger et billede af et bronzealderskib. Forlægget er let at identificere. Det findes på en ragekniv, som sammen med en pincet er fundet ved Avning i Østjylland. De to bronzesager må stamme fra en mandsgrav og udgør et barbersæt fra yngre bronzealder (per. IV) eller ca. år 800 f.v.t. Som et lille, muntert indslag har Frølich udstyret skibet med en moderne anker, så det ikke sejler ud af billedet.

Smykkeplade på hjelm fra bådgrav ved Vendel i Upland. Billedet er dateret til 500-tallet og viser Odin på en firbenet hest. Efter H. Stolpe: *Graffältet vid Vendel*, Sthlm. 1912.

Båden må have optaget Frølich en del. På en tegneserie fra 1879 ser man således den berømte, islandske skjald, Egil Skallegrimson, ligge i en seng, som er udsmykket med et tilsvarende skib, omend uden anker.

Odin, ca. 550 og 1900 e.v.t.

I 1881 opdagedes en meget rig bådgrav ved Vendel i Mellemsverige. På stedet udgravedes senere en hel flåde af bådgrave fra jernalderen. I den første grav (Vendel I) var begravet en småkonge i fuld krigsmundering. Han havde hjelm på hovedet og på hjelmen sad en række små billeder i bronzeblik. Et af billederne viser en rytter på en firbenet hest. Han har et spyd i hånden og ved hans skuldre flyver to fugle. Billedet er identificeret som Odin. Han rider på Sleipner og holder spydet Gungner i hånden. Fuglene er ravnene Hugin og Munin. De fortæller gudernes konge om alt, hvad der sker i verden

Billedet er dateret til 500-tallet og er en af de ældste, kendte fremstillinger af guden Odin. Sleipner har således endnu ikke fået 8 ben, som den senere har i den islandske sagaskriver Snorres beskrivelse af Odins hest.

De store, arkæologiske fund ved Vendel vakte betydelig opsigt i slutningen af 1800-tallet. Lorenz Frølich fik naturligt nok også kendskab til dem. I sin senere produktion opgiver han den tidlige, meget stive gengivelse af de nordiske guder, som vi kender fra festen "Den nordiske Højtid", 1845.⁷ I stedet for sten

L. Frølich: Odin. Skitse til gobelin på Københavns Rådhus.

kopierer L. Frølich på en af Rådhus-gobelinerne det nyfundne billede af Odin. Motiv og komposition er identiske. Frølich fjerner rytterens skjold, den karakteristiske dyrehovedhjelm samt en enkelt slange. Til gengæld er Hærfader vist i vildt ridt. Her er i næsten bogstavelig forstand tale om et levende billede.

Konklusion

Dermed er vi nået frem til det centrale resultat af denne lille undersøgelse af Lorenz Frølichs behandling af den nordiske oldtid og de arkæologiske fund.

Gendigtningen af det ca. 1500 år gamle Odin-billede er holdt i et meget enkelt sprog. Billedet er, som Frølichs andre tegninger af de nordiske gude- og heltesagn, genialt blottet for statister. I enkle streger får vi netop sagnet eller historien genfortalt i et levede og meget kraftfuldt formsprog. Det er netop denne evne hos Lorenz Frølich til at tegne sagnets indhold, - hverken mere eller mindre, - der gør, at hans illustrationer på én gang er tidløse og altid aktuelle.

Noter

¹ Lorenz Frølich, *Optegnelser om de ældre Kunstnere, som have bidraget til min Udvikling. Julebogen 1907*, s. 7 ff. - samme, *Ungdom og Udvikling, Gads Danske Magasin 1906*, s. 50 ff. og s. 114

ff. - Lorenz Frølich, *Egne Optegnelser og Breve til og fra hans Slægt og Venner*. udg. af F. Hendriksen 1920-21. - jf. P. Johansen, Lorenz Frølich, *Kunstbladet 1878*, s. 129 ff. og s. 155 ff. - P. Krohn, Lorenz

Frølich. Fortegnelse over Kunstnerens illustrationer, raderinger m.v. *Bogvennen* 1898-99, s. 5 ff. - T. Bierfreund, Lorenz Frølich, *Ord och Bild* 1903, s. 95 ff. - Karl Madsen, Lorenz Frølich, *Tilskueren* 1908, s. 1008 ff. - *Lorens Frølich Udstillingen*, Kbh. 1909. - F. Beckett, Lorenz Frølich. Billeder til Danmarkshistorien. *Gads danske Magasin* 1908-09, s. 133 ff. - S. Müller, Med Frølich s Tegninger til den græske Anthologi. *Kunstmuseets Aarsskrift* I, 1914, s. 79 ff. T. Oppermann, Lorenz Frølich i Flensborg. *Sønderjysk Julealbum* 1919, s. 11 ff. - F. Hendriksen, Oplysninger om tidlige illustrationer af Lorenz Frølich. *Bogvennen* 1921. - H. Glarbo, Lorentz Frølichs Billeder i Flensborg. *Tilskueren* 1930, s. 210 ff. - H.P. Rhode, *Dansk Bogillustration*. Kbh. 1949, s. 51 ff. - Hanne Westergaard, Lorenz Frølich. *Bogvennen* 1964, s. 59 ff. - samme, *Lorenz Frølich. Tegninger og illustrationer*. Kbh. 1968. -

- samme, *Lorenz Frølich 1820-1908*. Kbh. 1974. - J. Sthyr, *Dansk grafik 1800-1910*. Kbh. 1974. - samme i *Dansk biografisk Leksikon*.
- 2 Axel Olrik, *Danske Heltesagn*, Kbh. 1918. s. 90 ff.
  - 3 *Nationalmuseets afdeling for Oldtid og Middelalder*, nr. MMCXXIV.
  - 4 Harald Ditzel, *Uffe hin Spage i Viborg*, Viborg 1977.
  - 5 Anonym, *Københavns Rådhus*. Kbh. 1979.
  - 6 K. Gjellerup, *Den ældre Eddas Gudesange*, Kbh. 1896, s. 55 og 47.
  - 7 P. Johansen, *Nordisk oldtid og dansk kunst*, Kbh. 1907. - J. Brøndsted, *Oldtidsminderne i Kunsten*, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1958, s. 5 ff. - Hanne Westergaard, *Den norrøne tradition i dansk kunst. Islandske håndskrifter og dansk kultur*. Det kongelige Bibliotek 1965, s. 49 ff. - Anonym, *I Frejas sal*. Vejle 1993.

Introduktion til Det kongelige Biblioteks arkiv

af seniorforsker Harald Ilsøe

Håndskriftafdelingen udgiver ved årsskiftet en trykt registratur over bibliotekets arkiv, hvis indhold kan benyttes på samme måde som håndskriftsamlingen. Arkivet går tilbage til Frederik III's tid og rummer meget upåagtet kildemateriale til dansk bog- og bibliotekshistorie frem til ca. 1950. I anledning af udgivelsen gengives her registraturens indledende præsentation af arkivet og dets historie.

Det kongelige Bibliotek har som institution bestået siden Frederik III's tid (1648-70), og lige så gammelt er dets arkiv. Det har naturligvis været flittigt benyttet af bibliotekets historikere gennem tiderne, frem for alt af E.C. Werlauff ved udarbejdelsen af hans grundige bibliotekshistorie fra 1844, og det har ligeledes været en vigtig kilde til de trykte håndskriftkatalogers oplysninger om de enkelte håndskrifter proveniens. Men forskningsmulighederne er langt fra udtømt, og når disse i mindre grad har tiltrukket et publikum uden for biblioteket, bærer biblioteket sin del af skylden. Selv om arkivet længe har været tilgængeligt via en håndskrevet registratur i Håndskriftafdelingen, har der hidtil ikke ligefrem været gjort reklame for dets benyttelse. Undertegnede husker, hvordan jeg i begyndelsen af 1960'erne brugte megen tid på at finde en fortegnelse over historikeren Hans Grams håndskriftsamling, som der gentagne gange blev henvist til i den trykte katalog over bibliotekets latinske middelalderhåndskrifter. Den indgik ikke i den trykte auktionskatalog over hans bibliotek, og jeg kunne heller ikke finde den i Håndskriftsamlingen. Hvor var den blevet af? Det var nærmest et tilfælde der omsider sporede undersøgelsen ind på arkivet og en heraf følgende anmodning om at få en registratur at se på katalogværelset. Der blev fortegnelsen så fundet under E 41 som et aktstykke vedrørende bibliotekets køb af samlingen. Jeg lærte ved den lejlighed, at arkivet rummer en række gamle

kataloger og delfortegnelser over privatbiblioteker, der er erhvervet til biblioteket. Som specifikationer af de modtagne samlinger udgjorde de en dokumentation af den pågældende tilvækst og fungerede samtidig som midlertidige kataloger, indtil samlingerne var indlemmet i hovedsamlingen. Deres hjemsted er helt regulært arkivet - men det er altså lige det med at vide det.

Arkivet beretter derfor ikke blot om institutionen Det kongelige Biblioteks historie, men bidrager gennem de mange registrerede erhvervelser af bøger og håndskrifter også væsentligt til anden dansk og udenlandsk bibliotekshistorie fra 1600tallet og fremefter. Brugere af den nu trykte registratur bør her som i andre tilfælde gøre sig klart, at et emne ofte findes belyst i flere af arkivets grupper. Bibliotekets erhvervelser belyses f.eks. både af gruppe E med de forskellige håndskrevne kataloger, gruppe A med korrespondancer og journalsager, gruppe B med regnskaber og gruppe F med "Tilvæxt". Giver man sig lidt tid til at gennemse registraturen, vil det yderligere fremgå, at arkivet er en vigtig kilde til dansk bogvæsen overhovedet. Pligtafleveringsprotokollerne, der er bevaret siden 1778, rummer årlige fortegnelser over bogtrykkernes lovbefaledede afleveringer til biblioteket af deres trykproduktion og er dermed en hovedkilde til den danske trykproduktions historie (E 39, F 1 og F 42ff). Boghandler- og auktionsregninger belyser boghandlens historie tilbage til 1750erne (E 39-40 og gruppe F), og fra et senere tidspunkt kan bogbinderregninger og indbindingsprotokoller danne udgangspunkt for studier i dansk bogbindshistorie (især gruppe G). Og så skal det ikke overses, at også bibliotekets benyttelse har afsat sig mange spor. F. eks. giver udlånsprotokoller værdifulde oplysninger om læsningens og forskningens historie ved at fortælle, hvem og hvor mange der til forskellige tider har benyttet hvilke bøger. De er bevaret fra 1778 i D 5, fuldstændigt dog først fra 1809.

Uden af foregribe mulighederne kan nogle eksempler på forskningsmæssig udnyttelse af arkivet måske inspirere til efterfølgelse: Carl S. Petersen har med benyttelse af katalogen i E 2 skrevet en lødig studie over rigshofmester Joachim Gersdorffs store bibliotek fra midten af 1600tallet (*Afhandlinger*, 1949, s. 116-76), mens Ada Adler til dels på grundlag af biblioteksarkivalier i en lærd disputats har skildret D.G. Moldenhawer som international håndskriftsamler sidst i 1700tallet. Fra tilvækstprotokollerne har E. Gigas meddelt oplysninger om auktionspriser på bøger og håndskrifter i 1780erne (*Bogvennen* 1895, s. 35-37), og med støtte i en af bogbinderprotokollerne har Carl Roos fortalt om August Sandgren og hans virksomhed for biblioteket 1924ff (i *Bogbinderen August Sandgren*, 1952, s. 50-60). Pligtafleveringsprotokollerne er f.eks. blevet udnyttet i statistisk og anden sammenhæng af Erik Dal (*Dansk Provinstryk gennem 500 år*,

1982) og for de københavnske bogtrykkes vedkommende i årene 1790-1809 af Harald Ilsøe (*Bogtrykkerne i København og deres virksomhed ca. 1600-1810*, 1992, s. 247-52). Bogbenyttelsen som den afspejler sig i udlån og brugerreds i årtierne omkring 1800 har Christian Kaatmann undersøgt i *Fund og Forskning* 33, 1994, og konkret har f.eks. Carl S. Petersen i udlånsprotokollerne fundet vidnesbyrd om Oehlenschlägers studier i de år, han skrev sine ungdomsværker (*Afhandlingerne* s. 284-86), ligesom Henning Fenger fra samme kilde har fremdraget oplysninger om Georg Brandes' læsning halvtreds år senere (*Georg Brandes' læreår*, 1955, s. 439-60).

Lidt om arkivets historie og overlevering

Ved benyttelsen af et arkiv kan det være nyttigt eller tilmed nødvendigt at skaffe sig indblik i dets tilblivelse og historie samt at vurdere, i hvilket omfang det er overleveret. Herom skal der følgelig gøres nogle bemærkninger, omend de må blive af foreløbig karakter, da disse spørgsmål ikke foreligger grundigt undersøgt.

Af ældre registraturer findes der i E 57 en fortegnelse fra 1780erne over bibliotekets "Inventaria", dvs. en oversigt udarbejdet af Jon Erichsen over de i hans bibliotekartid (1781-87) eksisterende utrykte kataloger. Den svarer nogenlunde til den nuværende arkivgruppe E nr. 1-63. En mere omfattende registratur blev vistnok først udarbejdet i årene omkring 1880, da historikeren C.F. Bricka som bibliotekets medarbejder i Håndskriftsamlingen registrerede journalsagerne ældste række frem til 1861 (jvf. A 1). Som arkivet voksede blev registraturen ajourført for så i 1942 at blive redigeret i sin nuværende form, efter at der var blevet foretaget en revision, som bl.a. medførte overførsler af enkelte håndskrifter fra arkivet til Håndskriftsamlingen. Det var året før Carl S. Petersens afgang som overbibliotekar og er formentlig sket på hans initiativ. I de umiddelbart foregående år havde han selv gjort flittig brug af arkivet med henblik på sin fremstilling af Håndskriftsamlingens historie (trykt i *Bogens Verden* 1942, udgivet som selvstændig publikation 1943).

Historisk kan der af flere grunde sættes skel ved 1778. I dette år begyndte J.H. Schlegel at reorganisere biblioteket, efter at dets administration var gået i forfald under Bernhard Møllmanns ledelse (1748-78). Samtidig blev der under stilfærdige former åbnet adgang for et kvalificeret publikum og femten år senere for fuld udblæsning for almenheden. Reorganiseringen af bl.a. bogtrykkernes pligtaflevering, administrationen af udlån til publikum, indlemmelsen af store erhvervelser gennem 1780erne og -90erne og iværksættelse af katalogiseringsarbejder bevirkede et stærkt forøget administrativt apparat, der kan aflæses af arkivet og dets efterhånden voksende forgreninger.

P. N.

gaa det Kongelige Bibliotek og
 til Bogtrykkerne i København

fra Berlins, Graae, Hecke, Horrebow, Hallagen, Samlingebøger,
 Schön, Ammelinck, Friele og 1800 nye nye trykninger.

Ved Revision af det mig indsendte Konge Bibliotek forinden
 at den Kongelige Forordning af 25 April 1732 i rindet her i er blivne
 tilbørlig efterkommet, som anbefaler, at alle de nye Bogtrykker i den
 Konge Leeding. Med til den Konge Bibliothecarius skal leveres for i ind.
 bindes Exemplaria af alle bøger som i den Bogtrykker er blivne ophjagt og
 afskrevet enten af den selv eller af andre, hved ligvelige Aviser, Auctions,
 Catalogos og Placate indtages. Naar vider mig er bekendt, er den Konge
 Forordning hved af den Bogtrykker for i den i disse sidste har blivne
 indtaget, nemlig Director Steyffens, Hofbogtrykker Møllers og Madame
 Gørlitz. I det mindste er mig ind i over end som forind har, som er for.
 liden som jeg ofte sig. Stallens Møllmanns det har leveret disse bøger,
 som ingen andre, end boudette her, digre eftervante, langt mindre er efter
 forordningens indsatte Quittningbrey forsvuist; og Lovsindene indvise at nu for
 det af de nye Konge Skrifter som det Konge Bibliotek. Og forvante,
 at den Konge, som nok kommer deraf, at Bindningerne er blivne forsvind.

Det har gennem små 300 år været en vigtig opgave for Det kongelige Bibliotek at sikre, at et eksemplar af al trykt litteratur i Danmark bliver afleveret til opbevaring i biblioteket. Dette sker gennem en lovpligtig aflevering fra bogtrykkerne, men da biblioteket under Bernhard Møllmanns ledelse (1748-78) forsømte tilsynet hermed, gik afleveringerne i

und got Willigheit wil respectet af samtliga bogtryckere; og bider, at nerson,
helt foelken Jetro Circularer omgeens, vil tyne doger, og biltindogier,
om der for vort utvordentlig Reckthumigt byz unolern fem og fol. Skolens
Mollmann, men sifst befreming for fem bogtryckere til det Kongelige
bittivstet i Kjøbenhavn, og fraa for Vristen in for femur ten vordt motteger.

Kjøbenhavn den 23 Dec. 1779.

Johann Heinrich Schlegel.

Lovmest Godefrid Stilling
Lovmest Gnaae
Lovmest Stöeckke.
Lovmest Thiele.

Lovmest Hallagerz
Lovmest Simelkier.

Lovmest Florrelow
Lovmest Stein

Lovmest Sander og Schöner
Lovmest Calicath.
Lovmest Sander Ecker

stå, så efterfølgeren J.H. Schlegel måtte indhente det forsømte. Her gengives et aktstykke fra 1779, hvor samtlige hovedstadens bogtrykkere har måttet skrive under på, at de ville overholde pligtafleveringsforordningen af 25. april 1732. - KBs arkiv, A 8: Journalsag nr. 112.

Anderledes før 1778. Indtil oprettelsen af Det kongelige Håndbibliotek ca. 1750 havde lederen af Det kongelige Bibliotek status som kongens private bibliotekar, der passede stillingen som et bijob ved siden af anden stilling, og personalet bestod derudover kun af et par studentermedhjælpere. Ordrene fra kongen var ikke sjældent mundtlige, og arbejdet bestod hovedsagelig i at fremkomme med forslag til køb samt at modtage og opstille bøgerne. Regnskabsaflæggelse foregik ved, at de af bibliotekaren attesterede regninger blev sendt til udbetaling fra kongens kasse under det såkaldte Partikulærkammer. Udlån fandt næsten ikke sted til andre end medlemmer af kongefamilien, så administrationen heraf kunne klares med nogle seddelnotitser eller indførsler i en notesbog (jvf. D 4). Administrationen var følgelig minimal, og omfanget af journalsagerne begynder da også først rigtig at vokse fra ca. 1750, da den personlige adgang til kongen var under afvikling. Hertil kommer, at de ikke mange skriftlige forespørgsler vedrørende bøger og håndskrifter ofte blev besvaret i privatbreve, hvorfor man f.eks. fra Hans Grams bibliotekartid (1730-48) finder noget der ligner korrespondancesager mellem hans privatpapirer i Håndskriftsamlingen. Andre 'sager' fra 1700tallet kan man være så heldig at finde bedre belyst i centraladministrationens arkiver i Rigsarkivet eller i samlinger tilvejebragt af privatsamlere. Således stammer en fyldig korrespondance fra 1762 med forespørgsler og besvarelser om tilstedeværelsen af gamle irske håndskrifter i Det kongelige Bibliotek, nu NkS 746 fol., fra bogsamleren B.W. Luxdorps manuskriptsamling.

Hovedafkastet af bibliotekarens administration før 1778 er rækken af bog- og håndskriftkataloger i gruppe E, dels bestående af fortegnelser og kataloger over erhvervede privatsamlinger, dels af kataloger over bibliotekets hovedsamling, hvori disse efterhånden blev indordnet. Bibliotekarerne skulle stå inde for, at der ikke skete svind i bestanden, og derfor blev der i princippet ved bibliotekarskifterne frem til 1778 udarbejdet reviderede kataloger over bestanden, som den tiltrædende bibliotekar så fik i sin varetægt og var ansvarlig for (se f.eks. E 6). Dog kun i princippet, for overleveringsforretningerne blev ikke altid regelret gennemført, men takket være dem, der blev det, er der bevaret kataloger over bestanden til forskellige tider, som er af stor interesse for bibliotekets historie frem til 1778/1780, da den sidste overleveringsforretning fandt sted.

Omtalte Møllmann var ingen ven af administrativt arbejde og snød sig fra at affatte en katalog ved sin tiltrædelse i 1748. Helt galt gik det i hans embedstid, hvor han forsømte at katalogisere tilvæksten, og ved hans død 1778 blev der forefundet så vild en uorden i biblioteket, at der måtte nedsættes en kommission til at få skik på sagerne. Det store revisionsarbejde med at nyregistrere

bestanden tog flere år og resulterede i adskillige fortegnelser og katalogarbejder (E 36, E 38, E 40-41 og E 43-47 samt en arbejdsprotokol i journalsag nr. 155b). Da kommissionen for at rekonstruere tilvæksten i Møllmanns tid måtte låne samtlige bilag til auktions- og boghandlerkøbene samt bogbinderregningerne fra Partikulærkassens arkiv, finder man disse afskrevet i E 40. Værre var dog, at Møllmann havde lånt en mængde håndskrifter hjem, og da han også havde lånt håndskrifter fra både Universitetsbiblioteket og Den Arnamagnæanske Samling og desuden selv efterlod sig en håndskriftsamling, måtte kommissionen stykke for stykke tage stilling til, hvilke håndskrifter der hørte hjemme hvor. Derved blev bl.a. "et temmeligt Antal af Manuskripter" ført tilbage til Universitetsbiblioteket (*Minde-skrift for Oluf Borch* ved Vilhelm Maar, 1926, s. 114), men sorteringen foregik næppe uden enkelte fejlskøn, og usandsynligt er det vel heller ikke, at et og andet er bortkommet i det tredive år gamle rod.

Det er så heldigt, at der findes en fortegnelse over arkivet, før det kom i hænderne på Møllmann. I den store bestandskatalog i fire bind, der blev udarbejdet i 1730 i anledning af J.C. Wolfens afgang som bibliotekar (E 20), registreres hen mod slutningen, hvad der fandtes "udi Kammeret uden for Bibliothecquet", dvs. i et rum hvor bibliotekaren kunne sidde og arbejde. Stukket ind mellem andre håndskrifter anføres umiddelbart efter hinanden 16 titler, der til dels genkendes fra den nuværende arkivgruppe E. At de har været placeret der som arbejdsredskaber for Wolfen underbygges af den omstændighed, at der lige efter følger et ufærdigt manuskript, betegnet som "En tydsk Version af et scripto-alchymico af Sl. EtatsR. Wolfen giort paa Kongl. Ordre, incompl. fol.".

Den lille arkivfortegnelse, vistnok den ældste bevarede, har interesse af flere grunde. Titlerne gengives her fra E 20 vol. 4 s. 712f med tilføjet nummerering og identifikation, hvor det er muligt:

- 1 En begynt Catalogus over K: Bibliothec med deri begynde 4 Chartequer af Marc Meibomii haand. fol. blaaf Papir (Marcus Meibom var bibliotekets første bibliotekar)
- 2 Catalogus Libror. Jurid. medic. & historic. Bibliothecæ Hermanni Mejeri. 1673 (= E 12, katalog over Herman Mejers bibliotek erhvervet 1673)
- 3 Catalogus Bibliothecæ Regiæ prout a M. Meibomio tradita est P. Schumachero 1663 & deinde Wilhelm. Wormio 1671. Deri ligger: Enumeratio Librorum Bibliothecæ Friderici III. fol. tyrkisk Papiir. it<em> Index Auctorum Biblioth. Ulfeldii 4to (= henholdsvis E 6, E 4 og NkS 1259 c 4to, sidstnævnte skrevet i 1600-tallet og med titlen: IndexAutorum Bibliothecæ Laurentij Ulfeldij)

- 4 Catalogus alphabeticus Biblioth. Regiæ inceptus, volum. spissum fol. (= E 1)
- 5 Catalogus Librorum viri cujusdam Illustris publica Auctione vendendorum. Hamb. 1690. fol. løse blade (= *GkS 479 fol.*, med titlen: Catalogus Selectiorum Librorum ... a Viro quodam Illustri p.m. comparatorum. Quorum Auctio Deo volente habebitur die 30. Septembris et seqq. Hamburgi Anno MDCXC. Bladene er indsat i et papbind i dette århundrede. Kan identificeres som en afskrift af (eller manuskriptet til?) den trykte auktionskatalog over Esaias Pufendorfs bibliotek, der blev købt til Kgl. Bibl. 1690. Katalogen efterfølges af en manuskriptkatalog, som ikke synes at have noget med Pufendorfs bibliotek at gøre)
- 6 Et stort Convolut af Catalogis over det Kongel. Biblioth. af Sl. Wilhelmi Wormii haand (= E 9)
- 7 En anden Packe, adskillige Kladder og Stumper af begyndte Catalogis i Sl. EtatsRaad Wolfens Tiid, med nogle deri liggende ældre Charthequer
- 8 Catalogus Biblioth. Reitzerianæ, 3 store Volumina paa regal Papiir (Katalog over Chr. Reitzers bibliotek købt 1721. Se nedenfor)
- 9 Catalogus over de fra Güstrow komne bøger. fol. (= E 16)
- 10 Catalogus over hoysalig Dronning Louises bøger. 4to (= E 17 eller E 18, kataloger over bogsamlingen efterladt af dronningen 1721)
- 11 Designatio Librorum P. Scavenii. Hafn. 1660. 4to trykt (Katalog over biblioteket, som blev købt af Frederik III, se Danske Afdeling)
- 12 Designatio Librorum Laurent. Ulfeldii. 4to. 1662 (Trykt katalog over biblioteket, som blev købt af Frederik III, se Danske Afdeling)
- 13 Designatio Librorum Dn. Ahasveri Paynek 4to skreven, Bibl. Regiæ accesserunt (Bøger og håndskrifter fra Ahasverus Payngks bo blev købt ca. 1667-69. *Tabt*).
- 14 En skreven Catalogus over bøger og Mathematiske Instrumenter, hvori ligger 2 Designationer af Walgensteins Instrumenta mathematica (Samlingen købt af Christian V 1682. *Tabt*)
- 15 Catalogus Bibliothecæ Rostgardianæ i 2 Engelske bind. 8vo (Den i 1726 trykte auktionskatalog over Fr. Rostgaards bibliotek, hvor der blev købt nogle få håndskrifter til biblioteket, se Danske Afdeling)
- 16 12 Exemplaria af en Auctions-Catalogo ... 1723. 8vo (Trykt auktionskatalog over bibliotekets dubletter, se Danske Afdeling).

Katalogen over Joachim Gersdorffs bibliotek (nuværende E 2) må ligesom enkelte andre stykker have befundet sig andetsteds, men bortset herfra er der tydeligt

Det kongelige Bibliotek Slotsholmen. Her opbevares Det kongelige Biblioteks arkiv. Fot. Erik Jul.

tale om en bestand af kataloger over biblioteket fra Frederik III's tid frem til 1720'erne. Det ses, at den rimeligt nok omfattede de trykte kataloger over Scavenius' og Ulfeldts biblioteker (nr. 11-12), som repræsenterede en accession fra Frederik III's tid. De er senere blevet afgivet til Danske Afdelings bogsamling, ligesom de trykte kataloger over frasalget i 1723 (nr. 16) er blevet udskilt. En lignende skæbne har et par håndskrevne kataloger fået. Nr. 5, katalogen over Esaias Pufendorfs bibliotek, der blev købt 1690, findes nu i Håndskriftsamlingen, hvortil den må være overført senest i begyndelsen af 1780'erne, hvor bibliotekets håndskrifter blev indordnet i "Gl. kgl. Samling" (GkS). Derimod er forfatterregisteret til Ulfeldts bøger i nr. 3 først blevet overført til Håndskriftsamlingen engang i 1800-tallet, efter at samlingen med signaturen "Ny kgl. Samling" (NkS) var oprettet, og man har da begået den undladelsessynd ikke at notere proveniensen (jvf. E. Gigas: *Katalog II* (1906) s. 80).

Hvorfor disse overførsler er blevet sat i værk, kan der kun gisnes om, men for Pufendorf-katalogens vedkommende skyldes det formodentlig, at man under oprydningen efter Møllmann har haft vanskeligt ved at bestemme dens indhold

og proveniens og derfor tyede til at indlemme den som en anonym auktionkatalog i Håndskriftsamlingen. Som sådan har den stået registreret og antagelig ubenyttet til den dag i dag. Der er imidlertid god grund til at anse den for bibliotekarens oprindelige håndeksemplar og dermed hørende til arkivet, ikke mindst fordi den indeholder et tillæg med uindbundne bøger, som ikke findes i de to eksemplarer, biblioteket ejer af trykkudgaven.

Endvidere fremgår det, at to fortegnelser efter alt at dømmes er gået tabt, de eneste der havde kunne oplyse, hvad der indgik i biblioteket fra henholdsvis lægen Ahasverus Payngks og fysikeren Thomas Walgenstens samlinger (nr. 13 og 14). Da de ikke findes i Jon Erichsens fortegnelse fra 1780'erne (E 57), er de sandsynligvis forsvundet i Møllmanns tid. I Werlauffs bibliotekshistorie er de to erhvervelser overhovedet ikke nævnt.

Størst besvær har det voldt at identificere katalogen over Christian Reitzers bibliotek i nr. 8, for hverken arkivet eller Håndskriftsamlingen rummer angiveligt en sådan katalog. Men tre store bind "paa regal Papiir" - altså i stort folioformat - kan jo vanskelig tænkes sporløst forsvundet, og det er de heller ikke. De anføres atter i Erichsens fortegnelse, og ved en nærmere undersøgelse af E 15, der i arkivregistraturen betegnes som en "Generalkatalog over bogbestanden", viser det sig, at denne katalog fra 1729 må være identisk med netop "Catalogus Bibliothecæ Reitzerianæ". Når dette har kunnet gå i glemmebogen, skyldes det, at de tre bind i E 15 er uden titel. Men de er ganske rigtig meget store, og katalogens indhold på omkring 15.-16.000 bind stemmer fortrinlig overens med oplysninger fra anden side om størrelsen af Reitzers bibliotek i 1718, da kongen fik tilbud om at købe det. Forhandlingerne trak ud i tre år, så da Frederik IV endelig slog til, var det vokset med endnu et par tusinde bind! Identificeringen dokumenteres ved et par stikprøver. Ifølge et notat af Fr. Rostgaard om sjældne bøger i Reitzers bibliotek (i NkS 380 fol.) ejede han bl.a. "Die Cronica van der hilliger Stat Coellen". Denne udgave fra 1499 anføres i E 15 (vol. 1 s. 94/95), hvor den ligeledes betegnes som sjælden. Desuden er det kendt, at Reitzer ved arv var kommet i besiddelse af historikeren Otto Sperlings store håndskrevne samlinger, og eksemplarer på sådanne Sperlingiana findes i E 15 i så rigt et mål, at enhver tvivl om katalogens identitet må forstumme (se f. eks. vol. 1 s. 518/19 og vol. 2 s. 312/13).

E 15 (med Reitzers bibliotek) hører simpelthen sammen med E 20 (katalog over bibliotekets ældre og øvrige bestand), idet katalogerne sammen med katalogen over det af dronning Louises efterladte bibliotek (ovenfor nr. 10) er led i den revisionsforretning, der blev foretaget over hele Det kongelige Biblioteks bestand 1729-30, inden den ved Wolfens afgang som bibliotekar skulle overleveres til ef-

terfølgeren. Forbindelsen godtgøres yderligere af, at efterslættet fra Reitzers bibliotek bestående af uindbundne bøger og nogle håndskrifter, som ikke var kommet med i Reitzer-katalogen, findes indført i E 20 (se f. eks. vol. 2 s. 575ff og 584ff).

Til bestanden hørte også en stor samling kobberstik, hvorover der anføres fortegnelser både i E 20 (vol. 4 s. 681ff) og E 57. Når de ikke længere befinder sig i arkivet, er grunden, at de fulgte med kobberstikkene ved overførslen til den i 1835 oprettede institution Den kongelige Kobberstiksamling (jvf. Emil Bloch: *Den kgl. Kobberstiksamling*, 1881, s. 2-4).

Mens således noget er gået *tabt* eller *overført* til andre samlinger i og uden for biblioteket, er arkivet på den anden side blevet *forøget* ved, at der lejlighedsvis er puttet noget ind, som man med større eller mindre ret har ment hørte til det. E 6 a er fotostat af en dubletfortegnelse fra 1667, der opbevares i Rigsarkivet, mens E 13, der betegnes som en "Katalog, muligvis over Mogens Friis' bibliotek", er af ukendt proveniens. Den findes ikke i de nævnte arkivfortegnelser, og da Mogens Friis' bibliotek hørte blandt Det kongelige Biblioteks markante erhvervelser i sidste halvdel af 1600tallet, havde Werlauff utvivlsomt omtalt katalogen i sin bibliotekshistorie, om han havde kendt den. Dvs. E 13 er efter alt at dømme anbragt i arkivet efter 1844. Helt sikkert vides, at D 4 med nogle udlånsoptegnelser af Hans Gram først er indgået i biblioteket ca. 1890, og derudover bærer flere af de ældste journalsager i gruppe A umiskendelige spor af at være kommet til i et forsøg på at rekonstruere arkivet.

F. eks. består A 1 a af en afskrift af Frederik II's udnævnelse af en bibliotekar i 1589, historisk interessent, men dog næppe et aktstykke fra det af Frederik III grundlagte bibliotek. A 1 h er en samling breve om en planlagt udgave af bibliotekets Tycho Brahe-manuskripter i Paris. De er udtaget af Langebeks excerpter nr. 179, og det samme gælder A 7a-o, nogle aktstykker vedrørende købet af Christian Reitzers bibliotek, som er overført fra Langebeks excerpter nr. 184. Langebeks excerpter blev afleveret til biblioteket af Rigsarkivet i 1826. A 17-19 består af en afskrift og et par kladder af Arne Magnussons angående et køb på Fr. Rostgaards auktion i 1726 og stammer sandsynligvis fra Magnussons papirer i Den Arnamagnæanske Samling (se herom *Arne Magnussons* i *AM. 435 A-B 4to indeholdte håndskriftfortegnelser*, udg. ved Kr. Kålund 1909, s. ix-x med gengivelse af aktstykkerne s. xiii-xix). Og A 26 h, en boghandlerregning fra 1736, er som det ses af indførslen indlemmet i dette århundrede. Der er i sig selv ikke noget at udsætte på slige rekonstruktioner, men de bibringer unægtelig arkivets ældste bestand et præg af tilfældighed og rejser spørgsmålet, om der i så fald ikke

burde være foretaget endnu nogle overførsler fra Håndskriftsamlingen. Der kan her nævnes Langebeks excerpter nr. 271, en "Fortegnelse paa de Manuscripter i det Kongelige Bibliothec, som henhøre til de danske jura", dvs. en tidlig katalog over bibliotekets danske lovhåndskrifter. Den er rimeligvis skrevet af Langebek, da han ca. 1735-48 var Hans Grams medhjælper på biblioteket, og kan dermed sidestilles med de andre gamle katalogarbejder i arkivet.

Hvad angår arkivets indhold efter 1778, må det anses for væsentligt bedre bevaret, skønt der findes nogle kedelige lakuner mellem ca. 1790 og 1815/1820. Pligtafleveringsprotokollerne er heldigvis til stede i ubrudt række, men der findes ingen tilvækstprotokol mellem 1789 og 1816 (F 2 / F 3), og specifikke fortegnelser over henholdsvis auktionskøb og gaver begynder først 1817 (F 18 og F 60). Fra samme tidsrum er journalpakkerne tynde sammenlignet med de følgende årtier, og slås der op i registeret til arkivregistrant A 1 under emnet årsberetninger, fremgår det, at disse nok er bevaret for årene 1780-86, men mangler fra 1787 til 1815. Helt god synes overleveringen først at blive fra og med E.C. Werlauffs tid (1823-61), og der står kun tilbage at gøre opmærksom på nogle smuthuller, der i påkommende tilfælde kan genere benyttelsen af arkivalierne i 1800tallet.

Siden Hans Grams og Jacob Langebeks dage har adskillige af bibliotekets bibliotekarer efterladt sig arkiver med papirer og breve, som er blevet indlemmet i Håndskriftsamlingen, uagtet nogle af efterladenskaberne lige så godt eller snarere kunne opfattes som embedsarkivalier. Når undtages de omtalte småtterier fra Langebeks excerpter, har biblioteket som regel ikke lagt vægt på at udrede forholdet ved registreringer, og navnlig vistnok ikke, når papirerne er blevet modtaget eller registreret et større åremål efter ejerens død. Denne praksis har både fordele og ulemper, sidstnævnte naturligvis især for arkivbenyttelsen, da man undertiden må se sig henvist til at søge en sag oplyst - eller yderligere oplyst - blandt de private papirer i Håndskriftsamlingen. Her foreligger der navnlig muligheder i biblioteksledernes efterladenskaber - efter 1788: D.G. Moldenhawer (1788-1823), E.C. Werlauff (1823-61) J. Bølling (1861-62), Chr. Bruun (1862-1901) og H.O. Lange (1901-1924).

Mest typisk er der tale om korrespondancer, hvor private breve er blandet med biblioteksforespørgsler og -besvarelser. Det bedste eksempel frembyder den store samling breve fra Moldenhawers bo, som indgik ret sent i biblioteket og ikke blev ordnet førend i begyndelsen af 1900tallet. Samlingen findes i NkS 2396-97 4to og rummer talrige breve til Moldenhawer, der udelukkende omhandler biblioteksanliggender. De supplerer altså bibliotekets arkiv, så meget mere som der i arkivet findes andre breve fra samme afsendere.

For sig selv står "Werlauffs Manuskripter", der er indgået efter Werlauffs død i 1871 og opbevares samlet under denne betegnelse i Håndskriftsamlingen. De rummer et meget broget materiale af alskens herkomst og repræsenterer både Werlauffs arkiv og en af ham tilvejebragt håndskriftsamling med brudstykker fra andre arkiver. Noget er senere blevet udtaget til Rigsarkivet, mens andet, som kunne have været overført til bibliotekets arkiv, er forblevet på sin plads. For blot at illustrere forholdet med et par stikprøver findes der i pakke 24 en officiel skrivelse fra Finanskollegiet til Moldenhawer i 1813 og i pakke 25 et brev fra Københavns magistrat i 1845 angående eftertryk af svenske bøger i Danmark, en udtalelse desangående af bibliotekaren i Danske Afdeling Fr. Fabricius samt Werlauffs koncept til et svar til magistraten. De tre sidstnævnte stykker udgør åbenbart en embedssag og har da heller ikke nogen modsvarighed i arkivets journalsager.

Ikke mindst har adskillige bibliotekarer gennem tiderne i forbindelse med deres arbejde og færden på biblioteket samlet notater eller opbygget kartoteker vedrørende bemærkelsesværdige tryk, håndskrifter, bind eller provenienser. Disse er gerne produkter af både deres tjenstlige arbejde og egne private undersøgelser og kan forsåvidt med lige så stor ret anses for at høre hjemme i arkivet som i Håndskriftsamlingen. Enkelte samlinger af den art findes faktisk i arkivet (se f.eks. E 74-77 og E 117), men hovedparten er modtaget som private efterladenskaber og er derfor placeret i Håndskriftsamlingen. Samlingerne findes følgelig registreret i den emneordede skruebindskatalog på katalogværelset, hvor de fleste anføres i vol. 4 s. 167ff og vol. 7 s. 100, men de kan med større fordel søges under samlernes navne i den alfabetiske seddelkatalog, hvor oplysningerne som regel er mere fyldige. Relevante er formentlig først og fremmest samlinger anlagt af følgende forhenværende medarbejdere: *W. Ahlefeldt-Laurvig, J. Bonnesen, Carl Elberling, H.O. Lange, Jacob Langebek, Victor Madsen, Carl Roos* og *E.C. Werlauff* ("Werlauffs Manuskripter"; detaljeret registrering kun i E. Gigas: *Katalog I* (1903) s. 92-118). Arkivets indhold og fordeling kunne kommenteres ud fra andre synsvinkler, men ovenstående betragtninger og eksempler må være tilstrækkelige til at give arkivregistraturens brugere nogle vink om arkivets overlevering. Arkivet har meget at give, men da det i nogen grad bærer præg af at være opvokset med Håndskriftsamlingen som tvillingpartner, er det ikke sjældent tilrådeligt også at inddrage denne ved en arkivundersøgelse. Endelig har bibliotekets virksomhed jo også aflejret mangt og meget i kongens og centraladministrationens arkiver i Rigsarkivet, hvor der f.eks. må eksistere akter, der bidrager til at udfylde de nævnte lakuner i overleveringen af bibliotekets arkivalier fra 1790-1815/1820.

Dette er selvsagt et andet spørgsmål, men det bør måske lige tilføjes, at biblioteket i de selvsamme år fik betydelige aktiviteter finansieret af en særlig fond, "Fonden ad usus publicos". De pågældende akter er publiceret eller refereret i: *Fonden ad usus publicos. Aktmæssige bidrag til Belysning af dens Virksomhed* udg. af Rigsarkivet, I (1765-1800) - II (1801-1826), 1897-1902, begge bind med register.

Om årsagerne til DDR's sammenbrud

af universitetslektor, cand.mag. Karl Christian Lammers

Det er nu mere end 3 år siden, at den tyske demokratiske republik DDR gik over i historien. Den begyndte at gå op i fugerne fra sensommeren 1989, da en fredelig folkelig revolution gik gennem landet og nærmest uimodståeligt rev alt med sig. Det herskende socialistiske enhedsparti SED's magt over samfund og stat smuldrede, og dets stat DDR brød kort tid efter totalt sammen og forsvandt. Selve DDR blev opløst 2. oktober 1990, og den blev som 5 nydannede delstater optaget i Forbundsrepublikken Tyskland 3. oktober. Og siden er det særlige ved DDR - dvs. socialismen, symboler, ideologi etc. - blevet søgt fjernet fra landet og erindringen. Den socialistiske fortid er overvundet, tilbage står bevidsthedsefterslæb og moderniseringsproblemer i en del af det nye Tyskland. Samt selvfølgelig erindringen og måske nostalgi om et land, der hed DDR.

Efter godt 40 års statslig eksistens er et land (en stat), som vi havde vænnet os til at betragte som noget selvfølgeligt og som fast bestanddel af det europæiske statsbillede, fuldstændig forsvundet, og det ville ikke genopstå som andre stater. Selv om nyere historie fremviser eksempler på stater, der er genopstået (f.eks. de tre baltiske lande), er det givet, at DDR aldrig vender tilbage.

For DDR er i mere end én forstand blevet historie. Det er blevet fortid på den måde, at der er blevet lukket helt op for udforskningen af dens historie. Det har åbnet for analyser af såvel dens kendte som mindre kendte sider. Historikerne jublede naturligtvis, for hvornår var det ellers hændt at en stat var brudt så totalt sammen, sågar inden det var lykkedes magthaverne at tilintetgøre deres herskabsviden.¹ Magthavernes videns, der også betød kontrol, havde overlevet deres fald, og den blev gjort tilgængelig. Det indebar, at der er givet adgang til magtens inderste, selve magtsystemet og dets informationer og viden. Det har især været vigtigt, at SED og Stasi, der styrede og kontrollerede DDR og dens

indbyggere, har måttet se deres arkiver åbnet, således at historikerne har kunnet kaste sig over dem og ud fra de herskendes perspektiv belyse DDR's udvikling frem til efteråret 1989, da deres greb om DDR blev løsnet. Man kan nu eksempelvis studere referaterne fra de sidste møder i politibureauet, inden Erich Honecker blev styrtet i oktober 1989. Men det er nu ikke særligt opløftende for vurderingen af DDR's ledelse. Først i oktober forholdt SED's øverste ledelse sig til den indenrigspolitiske situation, og samtidig med, at DDR befandt sig i galopperende opløsning, diskuterede SED-ledelsen problemer i leverancerne af kartofler til Sovjet!² Det var vel også sigende om den øverste ledelses virkelighedsfornemmelse.

For meget handlede om den østtyske virkelighed og om hvem der bestemte hvad der var virkelighed i det tidligere DDR. DDR var SED's virkelighed. DDR havde jo som det blev formuleret fra vesttysk politisk side i 1950'erne, været en "stat der ikke måtte eksistere". Den eksisterede alligevel i 40 år frem til 1990. Derfor har det efter 1989/90 da også været et politisk og pædagogisk mål at få klarlagt, hvorfor den trods alt eksisterede så længe og hvordan SED's magt og kontrol fungerede. DDR-historien er blevet genstand for en intens Aufarbeitung der Vergangenheit (fortidsbearbejdelse). Ikke bare historisk, men også juridisk og strafferetsligt på en måde, at det synes at skulle overskygge det politiske opgør med fortiden.³

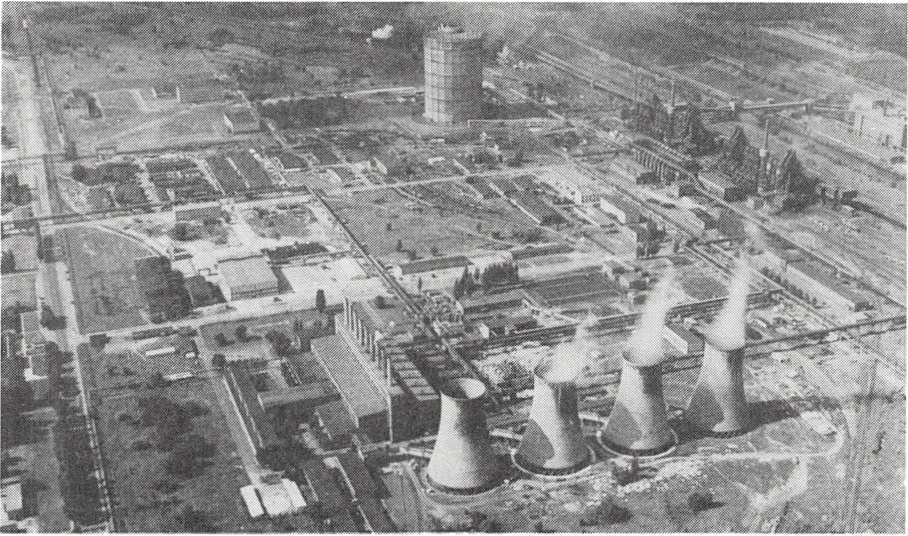
Denne for historikere ekceptionelle forskningssituation, der er skabt med selve det socialistiske magtsystems sammenbrud og overtagelse gennem andre, er med til at forklare, hvorfor der er kommet en så overvældende historikerinteresse med hensyn til DDR's historie. Således er over 400 forskningsprojekter sat igang herom. Der er stadig mange åbne og uafklarede spørgsmål, navnlig de der står i sammenhæng med Sovjets rolle i DDR, samt spørgsmålet om hvorfor sammenbruddet først kom i 1989.⁴ Samtidig er der hele tiden kommet nye og overraskende forhold for dagen.⁵

Det spørgsmål, der skal belyses her, er hvorvidt det har gjort os klogere med hensyn til de egentlige årsager til at DDR - i modsætning til de andre socialistiske stater, der efter socialismens sammenbrud har kunnet leve videre som nationalstater - endte med at gå helt under og forsvinde. Kollapsen for DDR var så omfattende, at man dog måtte spørge hvorfor og også hvorfor ikke før.

Hovedforklaringen skal søges i DDR's historie og især historien om, hvorfor der overhovedet eksisterede et DDR. Det må ses i sammenhæng med DDR's enestående stilling og de særlige tilblivelsesbetingelser, der bestemte landets

22. april 1946 besluttede 507 kommunistiske og 548 socialdemokratiske delegerede sammenslutningen af partierne i SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands).

Jernværket Ost - symbol på det snævre samarbejde mellem de socialistiske lande.

karakter. Fra statens begyndelse som delvist suveræn stat i 1949 havde DDR's eksistens været problemfyldt. Det udgør også en væsentlig del af forklaringen på, at DDR til sidst brød sammen. DDR var en del af det østeuropæiske, socialistiske statsfællesskab i Comecon og Warszawa-pagten, men anderledes end i de fleste andre af de østeuropæiske lande fandtes der i DDR ikke bare et socialistisk system bygget op i en eksisterende stat. DDR var samtidig en helt ny stat, modelleret efter det sovjetiske politiske system og etableret inden for en del af det tyske rige, der brød sammen i 1945. Det var en stat, der blev skilt ud af Tyskland. Den søgte fra midten af 1950'erne at afgrænse sig statsligt til den anden tyske stat Vesttyskland, og fra 1974 definerede den sig slutteligt som en "socialistisk stat".⁶ DDR's egenstats lighed og eksistens begrundede sig forenklet sagt i, at den var en *socialistisk* stat. Det var på en måde selve DDR-statens væsen, at den var socialistisk. Jeg skal ikke her gå i enkeltheder med hvad det indebar,⁷ men indskrænke mig til at påpege, at det socialistiske (også kaldet den "socialistiske nation") udgjorde DDR's særlige legitimitet og identitet. I alt fald sådan som det styrende SED så det.⁸

Som ny stat på tysk område var DDR i lige så høj grad som BRD i vest oprindeligt mere resultatet af stormagtsinteresser end af en folkelig national konstitueringsproces. Begge sider i stormagtskonflikten bærer ansvaret for delingen af Tyskland i 1949, den var ikke begrundet eller legitimeret i den tyske befolknings ønsker og interesser. Det synes af især økonomiske årsager - ønsket om at få omfattende krigsskadeserstatninger - ikke at have været en sovjetisk

prioritet at få delt Tyskland i to stater; men det blev det fra midten af 1950'erne, da den vestlige del var på vej til at blive fast integreret med Vesten.⁹ Mens vestmagterne stod bag oprettelsen af en vesttysk stat, stod Sovjet bag oprettelsen af DDR i 1949 og skabelsen af det sovjetisk prægede magtsystem. Men mens Vesttyskland via demokratiske valg efterhånden sikrede sig folkelig legitimitet, er det nok mere end tvivlsomt om det lykkedes for DDR og dets politiske system at blive folkeligt legitimeret. Der blev eksempelvis valgsvindlet fra det første valg til Folkekammeret i 1950. I den forstand kunne man godt tale om DDR som en kunstig stat.¹⁰

DDR's blotte eksistens som selvstændig stat syntes primært betinget af ydre faktorer, nemlig øst-vest-delingen under den kolde krig og Sovjets sikkerhedsinteresser i den kolde krig. Altså at have DDR som fremskudt strategisk bastion og klemme på Vesttyskland. DDR var fra begyndelsen stærkt afhængig af Sovjet - det skal uddybes med 17. juni-opstanden 1953 lidt senere - og af Sovjets strategiske interesser, og landet var følgelig sårbart og i sidste instans afhængigt af omskiftelserne i de sovjetiske interesser. Det kom således til udtryk eksempelvis i Stalinnoter 1952, hvor Stalin syntes rede til at opgive DDR, og i Chrusjovs to-stats-teori 1955, der tilsikrede DDR statslig selvstændighed. Den dybe afhængighed blev endvidere nedfældet positivt i den ny forfatning fra 1974 - der bestemte DDR som en socialistisk nation -, hvis art. 6 talte om DDR som uadskillelig del af det socialistiske statsfællesskab og om dets "ubrydelige" alliance og venskab med Sovjetunionen. Og afhængigheden var noget selvfølgelig for SED-ledelsen, der kunne bringes på en enkel formel som Eric Mielke gjorde det i oktober 1989: "Ohne die Sowjetunion gab und gibt es keine DDR".¹¹ Først gradvis lykkedes det for DDR at opnå større suverænitet i forhold til Sovjet.

Samtidig var DDR præget af at udgøre en tysk del-stat, der var udskilt af Tyskland og adskilt fra Vesttyskland. Fra 1951 via sin statsgrænse og fra 1961 gennem muren. Formentlig mod det store flertals ønske.¹² Det efterlod hos dele af DDR-befolkningen en følelse af at være blevet tvunget til at være sammen med det herskende SED og til at være blevet afskåret fra at være med i det "rigtige" Tyskland. Det skabte problemer mellem styre og befolkning, der igen og igen skulle bryde åbent frem, især da det ledende SED fra 1952 med beslutningen om at opbygge socialismen indledte et politisk, samfundsmæssigt og ideologisk brud med den hidtidige udvikling og de facto med Tyskland. Som følge af den skærpede indenrigspolitiske situation flygtede godt 3 mio. borgere fra DDR i årene 1949 til 1961.

Inden for den del af DDR-forskningen, der beskæftiger sig med baggrunden for DDR's sammenbrud i 1989, plejer man at skelne mellem dets eksterne og interne årsager, og mellem mere langsigtede/strukturelle og udløsende årsager hertil. Men man vægter også sammenhængen mellem dem (Jvf. diskussionen i min nye bog).¹³ Mest markeret er sammenkoblingen mellem de to aspekter kommet frem i en ny bog af to yngre østtyske historikere Arno Mitter og Stefan Wolle, der taler om en gradvis undergang fra 1953 af det, de betegner som "Untergang auf Raten", hvor den indre udhuling og den folkelige utilfredshed og modstand står i focus.¹⁴

Analytisk skal jeg prøve at sondre mellem eksterne og interne årsager. De eksterne har primært noget med Sovjet, DDR's nærmest allierede og garant, og dets politik og strategi, at gøre. De interne står i sammenhæng med selve substansen i DDR og spørgsmålet om hvornår den begyndte at blive udhulet indefra. Det vil ske gennem diskussion af et par hovedteser.

1. Tese: DDR som Sovjets krigsgevinst og stat.

"Die DDR ist für uns, für die sozialistischen Bruderländer ein wichtiger Posten. Sie ist das Ergebnis des 2. Weltkrieges, unsere Errungenschaft, die mit dem Blut des Sowjetvolkes erzielt wurde. Ich habe bereits einmal gesagt, dass die DDR nicht nur eure, sondern unsere gemeinsame Sache ist ... Wir haben doch Truppen bei ihnen. Erich, ich sage dir offen, vergesse das nie: Die DDR kann ohne uns, ohne die SU, ihre Macht und Stärke nicht existieren. Ohne uns gibt es keine DDR. Die Existenz der DDR entspricht unseren Interessen, den Interessen aller sozialistischen Staaten. Sie ist das Ergebnis unseres Sieges über Hitler-deutschland." Dermed understregede den sovjetiske leder Leonid Brechnev over for Honecker 28.7.1970, at der uden Sovjet ikke ville eksistere noget DDR.¹⁵ Det var, som fremhævet, også SED-ledelsen bevidst.

Men er opfattelsen holdbar? Det skal diskuteres. Alligevel må det fastholdes, at DDR's statslige oprettelse og eksistens fundamentalt må forklares med afhængigheden af Sovjet. Men gælder det også dens sammenbrud? Det er givet, at DDR eksisterede i overensstemmelse med Sovjets interesser og længe på Sovjets præmisser, og at det først fra 1970'erne opnåede større suverænitet over for Sovjet. Afhængighedsforholdet sikrede DDR under øst-vest-konfrontationen, men det kunne true den under blokkonfrontationens opløsning, der fik Sovjet til at omdefinere sine interesser. Eksempelvis i forhold til Østeuropa og Vesttyskland. At sammenbruddet kom i 1989 var mere en tilfældighed, men det var bestemt ikke tilfældigt, at DDR ville kunne bryde sammen.

Muren er borte, men fornemmelsen af grænseland er der stadig. Til venstre den gamle preussiske Landdagsbygning (i øst) og til højre (i vest) det gamle Kunstindustrimuseum. Fot. Christian Kaatmann.

Dermed hævdes, at DDR og dets skrøbelige system kunne være brudt sammen når som helst, hvis betingelserne herfor bare havde været til stede. Primært de eksterne eller internationale. Det kunne med andre ord have indtruffet, hvis DDR f.eks. mistede sin strategiske betydning for Sovjet, eller Sovjet var rede til at give slip på eller "frigive" DDR. Men er det rimeligt at hævde en sådan intim årsagssammenhæng i forhold til Sovjet? I mine øjne ja, for DDR var fra begyndelsen stærkt afhængigt af Sovjet og dermed også afhængigt af linien i Sovjets politik. Med mindre staten havde opnået substans nok til at kunne stå på egne ben, uafhængigt af sovjetisk støtte. Det var i virkeligheden problemets kerne. DDR kunne næppe stå alene. Det kunne kun stå sammen med Sovjet og dets Østeuropa. Men det var selvfølgelig uden betydning så længe SU havde en interesse i et DDR og derfor støttede det og SED. Så længe kunne Sovjet også blokere en løsning på det nationale tyske spørgsmål. Altså en genforening.

Prøven på eksemplet med eksistentiel afhængighed af Sovjet er 17. juni-opstanden 1953. Den demonstrerede afslørende, at DDR som stat internt var skrøbeligt funderet, og at dens eksistens og overlevelse i virkeligheden afhang af Sovjet. Opstanden er også eksemplet for to unge østtyske historikere, der har talt om DDR's undergang som en "undergang i rater".¹⁶ Knap 4 år efter DDR's dannelse i oktober 1949 rystedes regimet af indre uro og uroligheder. De var

forårsaget af de økonomiske og sociale problemer, som den forcerede opbygning af socialismen havde medført, og den opposition den havde resulteret i hos store dele af den østtyske befolkning. Det havde ulmet siden begyndelsen af 1953, og selv russerne syntes bekymrede for DDR's eksistens.¹⁷ Den 16. juni 1953 brød socialt og politisk motiverede strejker løs blandt bygningsarbejderne på Stalin Allé i Østberlin, og det udviklede sig næste dag 17. juni til en landsdækkende opstand mod SED's styre, hvis omfang gik langt videre end man hidtil har antaget. En arbejderopstand udviklede sig hurtigt til en folkeopstand, ja måske en mislykket revolution som det er blevet hævdet i den nyeste undersøgelse.¹⁸

Opstandens karakter var i alt fald så truende og omfattende, at SED ydmyget måtte overlade det til russerne at genoprette ro og orden, hvorefter den russiske besættelsesmagt greb ind og knuste opstanden. SED's magt kunne derigennem genoprettes, og Walter Ulbricht overlevede.

Opstanden truede ikke bare kortvarigt SED's styre og stat. Den har en betydning, der rækker langt videre, som det fremgår af dens placering i DDR-bevidstheden. Mens opstanden officielt af SED blev stemplet som et "fascistisk kupforsøg" og derigennem søgtes trængt ud af den kollektive bevidsthed som det den var, nemlig en opstand mod SED og dets styre, så tyder noget på, at den alligevel har levet videre som et traume hos SED-ledelsen. Nemlig hvad angik støtten til regimet hos den østtyske befolkning. Erich Mielke, leder af sikkerhedsministeriet og Stasi, er således refereret for at have udtalt i august 1989 under det nye folkelige oprør: "Er det sådan, at i morgen bryder 17. juni løs?"¹⁹

Til gengæld blev opstanden for mange af dem der aktivt havde været med i strejker og demonstrationer den store oplevelse i deres liv og deres afgørende erfaring med SED's socialistiske styre.²⁰ De havde jo alle, arbejdere, funktionærer og bønder været med, selv stålarbejderne i den socialistiske paradeby Stalinstadt. Opstanden og den sovjetiske intervention til fordel for SED var en erfaring, der førte til fremmedgørelse og mistillid og en kløft mellem regime og folk, der nok aldrig blev overvundet. Den forværrede endvidere befolkningens relationer til Sovjetmagten, der ud fra sovjetiske interesser havde stillet sig på SED's side og dermed fremstod som undertrykkere.

Er opstanden nøglen til at forstå DDR's prekære og i sidste instans strategisk betingede eksistens? Måske, i alt fald sikrede den sovjetiske intervention, at SED's DDR overlevede på russisk støtte. Den kunne ikke kompensere for delegitimeringen af SED. Generaliseret fremstår opstanden som udtryk for, at DDR i alt fald i 1950'erne, da SED med hårdhændede metoder begyndte at opbygge so-

cialismen og skabe et andet samfundssystem, var en "stat uden folk". At DDR med andre ord bare var en stat, der blev opretholdt fordi det tjente bestemte (læs sovjetiske) interesser. SED's DDR syntes i selve sin eksistens fuldstændig afhængigt af Sovjet. Anderledes udtrykt ville DDR formodentligt falde, hvis Sovjets støtte faldt bort.

Den basale afhængighed vedblev at bestå, selv om DDR stabiliserede sig som stat og fik mere suverænitet. Da den indre situation i 1956, under de socialistiske systemers store krise med opstanden i Polen og Ungarn, påny blev truende og Sovjet måtte gribe ind, og da der opstod strejker i forskellige industricentre i DDR, lykkedes det SED, der nu rådede over stærkere magtmidler, at få bremset strejkerne, inden de havde bredt sig ud over hele landet. Efter opstanden 1953 var Stasi blevet styrket, man var begyndt at oprette de paramilitære SED-enheder i virksomhederne (Betriebskampf-gruppen), og det kasererede Volkspolizei var i færd med at blive forvandlet til en regulær hær.

De sovjetiske politiske og strategiske interesser i et afhængigt Østeuropa, der havde udmøntet sig i de militære interventioner i DDR 1953 og i Polen og Ungarn 1956, fik sin politiske formel med den såkaldte Brechnew-doktrin fra 1968. Den gav Sovjetunionen og Warszawa-pagten sevestaltet ret til at intervinere militært i de socialistiske lande, hvis "Socialismen var truet". Dvs. hvis de kommunistiske partiers magt og alliancepartnerskabet med Sovjet var truet. Anderledes formuleret var doktrinen samtidig SED's garanti og DDR's livslinie, idet SED, der knyttede DDR stadig tættere til Sovjet, påny ville kunne regne med sovjetisk støtte, hvis socialismen, dvs. SED's magtposition og DDR's uafhængighed, var truet. Sovjet blev dermed garant for den bestående orden i DDR.

Gennem sin kontrol med DDR besad Sovjet nøglen også til at løse det tyske spørgsmål. Det var efter sovjetisk opfattelse godt nok blevet løst med at der eksisterede to separate suveræne stater i 1955. Sovjet skulle gå med til en evt. genforening. Det at være Sovjets stat og nærmeste allierede udgjorde fundamentet for DDR's eksistens, og derfor kunne SED og dets DDR under den kolde krig usvigeligt regne med sovjetisk støtte. Den kolde krig garanterede DDR, og derfor havde SED al interesse i at søge at holde den i live. Den situation var uændret i alt fald frem til midten af 1980'erne, da M. Gorbatsjov tiltrådte og snart indledte en reformkurs for at modernisere det socialistiske samfund. Også udenrigspolitisk lod han nye toner høre, der indvarslede optøning af den kolde krig til fordel for samarbejde. Gorbatsjovs vision om det "europæiske hus" menes at have foruroliget Honecker og SED, fordi det implicerede et europæisk fællesskab på tværs af blokkene og fordi det ville kunne føre til opløsning af den

blokkonfrontation, der også i høj grad betingede DDR's eksistens. Selv om Gorbatsjov tilskrev DDR en rolle i det europæiske hus, skabte tanken uro.

Efter DDR's sammenbrud har dets sidste leder Eric Honecker gjort Gorbatsjov og Sovjet ansvarlig for DDR's undergang, da de angiveligt i 1987 skulle have ladet Vesten forstå, at de var rede til at lade Tyskland genforene og dermed reelt opgive DDR.²¹ Om det er helt korrekt skal være usagt, men Gorbatsjov har i alt fald i 1986 over for Honecker ladet forstå, at Sovjet overvejede ændringer i sin Tysklandspolitik, især over for Vesttyskland, og at det også ville inddrage Vesttyskland mere. Det skal have ærgret Honecker.²² Hos Honecker fæstnede sig det indtryk, at Gorbatsjovs udenrigspolitik truede DDR's eksistens. Hans DDR gik derefter på distance til Sovjet. Hans svar blev at afvise den sovjetiske reformkurs, hvilket for så vidt var logisk, da især politiske reformer ville bringe socialismen i DDR, altså SED's magt i fare.

I begyndelsen af 1989 distancerede Gorbatsjov sig officielt fra Brechnew-doktrinen, og dermed viste han sig rede til at indrømme de socialistiske stater ret til selv at bestemme deres vej til socialismen. Sagt med andre ord ville Sovjet ikke længere hævde sin selvbestaltede ret til at intervenere for at "sikre socialismen". Eller anderledes udtrykt måske slet ikke komme et "socialistisk" regime til undsætning, hvis "socialismen" var truet. Det måtte lyde ildevarslende i SED-ledelsens ører. For hvis DDR ikke var andet og mere end Sovjets stat - som det er blevet hævdet her -, så ville afbrækket i sovjetisk støtte implicit kunne true SED's DDR, altså dets kontrol med landet. Med mindre det selv brugte magt til at sikre den. Ikke nødvendigvis for DDR som sådan. Forudsat at DDR uden SED havde så meget substans, at det ville kunne overleve som socialistisk stat i en verden under forandring.

Det andet afgørende årsagskompleks afhænger derfor af, om DDR var mere og andet end Sovjets stat. Havde DDR efter 1953 og især 1971 kunnet gøre sig fri af afhængigheden af Sovjet og befæste sin egenstatslighed? Havde DDR opnået en intern stabilitet og konsolidering, der gjorde det muligt at overleve i en verden, hvor den sovjetiske støtte og den sovjetiske blok ikke eksisterede? Set i historiens bakspejl må vi sige, at det havde den ikke. Grunden hertil skal diskuteres som de interne årsager til sammenbruddet.

2. Tese: DDR savnede egen (national) identitet.

Den folkelige afvisning af SED's DDR var meget bestemt. I 1961 lød den således hos en østberlinsk kvinde ved afspørgingen 13.8.: "Gehen wir doch in die Strasse mitte und machen einen gewaltsamen Durchbruch, wir sind alles

Gadebillede fra det tidligere Østberlin. Fot. Christian Kaatmann.

Deutsche, wir wollen rüber zu unsereren Brüdern".²³

For at grundfæste sin socialistiske stat måtte SED distancere sig og isolere østtyskerne i forhold til den anden tyske stat i vest. Det skete endeligt med opførelsen af Berlin-muren 13.8. 1961, der afbrød de sidste åbne forbindelser til vest. SED havde efter alt at dømme ikke hovedparten af befolkningen med sig, da partiet i læ af muren fortsatte opbygningen af socialismen. For den betød muren, at den blev spærret inde og holdt uden for Tyskland. Muren kunne nok afskære båndene og aftvinge befolkningen respekt for at SED havde magten. Men den svejsede lige så lidt som "opbygningen af socialismen" SED og folket sammen i den socialistiske stat. Den følte påtvunget, den var ikke resultat af østtyskernes valg.

Andre udtrykte det mere radikalt: "Alles in allem, in dem es sie [DDR/kcl] also tatsächlich nicht gibt, scheint die DDR eine Fiktion und so willkürlich konstruiert wie die Bezirke, ungeachtet ihrer gewachsenen Strukturen. Jede Identität kann daher ihrerseits nur unvollständig, stiefmütterlich, abstrakt und fiktiv sein; eine ideologische, keine natürliche, allenfalls eine provinzielle.

Nicht nur meine Generation ist damit gross geworden, das Mass aller Dinge im Westen zu suchen. Auch das, was man Nationalgefühl nennt, verschwand

wohl in diese Richtung ...". Sådan blev det sagt af forfatteren Rainer Schedlinski i 1989, da han spurgte: Gibt es die DDR überhaupt?²⁴

Som følge af afhængighed af Sovjet og dets militære, politiske, økonomiske og også ideologiske interesser kunne DDR hævdes oprindeligt at have været en stat uden egen legitimitet. Som ny stat på tysk område lykkedes det imidlertid heller ikke at skabe en selvstændig socialistisk identitet i stedet for den tyske, der forbandt DDR med Tyskland i vest. En DDR-identitet eksisterede i bedste fald ideologisk og normativt, den var næppe reel. Bortset fra på delområder. For SED's magt og det socialistiske system havde ikke internt opnået så meget konsolidering og legitimitet, at det ville overleve reformer, og heller ikke sådan at DDR selv - der i befolkningen blev opfattet som SED's stat - dermed kunne overleve i en ikke-socialistisk form.²⁵

Så godt som alle blev i 1989 overrasket over SED's totale kollaps og DDR's efterfølgende sammenbrud. Det var udbredt opfattelse blandt politikere og politiske analytikere, at DDR havde kunnet eksistere, fordi systemet havde opnået stabilitet og intern konsolidering hos den østtyske befolkning.²⁶ Alle hilste i 1989 det stalinistiske SED's fald velkomment, men få havde forudset, at det ville rive DDR med sig i faldet. Havde man overset revnerne i DDR-billedet?²⁷ Bagefter har der blandt analytikere selvkritisk været enighed om, at man generelt har overvurderet stabiliteten og tillagt systemkritik og kriser mindre betydning.

Det udvidede kendskab, som vi efter DDR's fald har fået til de interne politiske og især økonomiske og sociale forhold, antyder nemlig betydeligt alvorligere krisetendenser. Det gælder ikke bare økonomisk og socialt, hvor DDR ikke var helt så fremgangsrigt som formodet. Men det gælder også politisk, ideologisk og legitimationsmæssigt, idet der fra midten af 1970'erne begyndte at opstå større afstand mellem SED's regime og østtyskerne, selv om det ikke kunne rokke ved SED's magtposition. Det særlige ved DDR, dvs. socialismen, eksisterede formentlig kun ideologisk-propagandistisk, og det baserede sig på, at med SED ved magten eksisterede der socialisme i DDR.²⁸

Men først igen lidt baggrund for at forklare hvorfor det tilsyneladende ikke var lykkedes at opbygge en DDR-identitet og legitimitet som suveræn stat. Berlin-muren kom fra 1961 til at udgøre grundlaget for en egen statslig og politisk udvikling i DDR. For muren, der bremsede afvandringen mod vest, havde skabt mulighed for større stabilisering, da den afstivede økonomien og tvang DDR-befolkningen til at arrangere sig med SED's styre. SED's magtposition blev konsolideret, da det opnåede monopol på politikken, mens det i større omfang overlod det ikke-politiske område (privatsfæren) til borgerne. Til gengæld bestræbte SED sig på i større omfang at tilgodese befolkningens sociale og forbrugsmæssige forventninger. DDR synes derigennem at stabilisere sig. Det blev især mærk-

Fotos: Christian Kaatmann

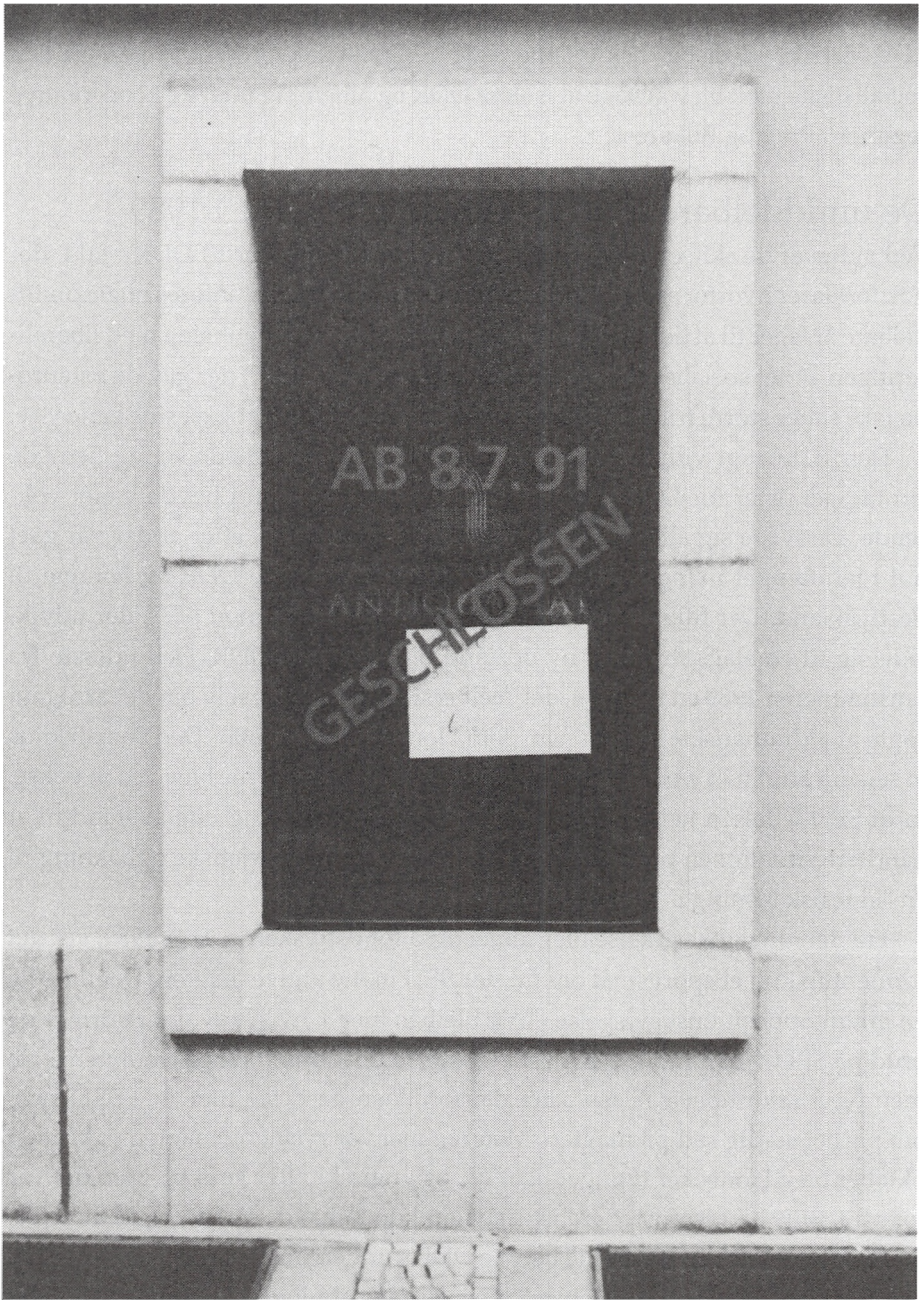
bart efter at Honecker var kommet til magten i 1971, og hans nye politik prioriterede produktion af forbrugsvarer og boliger. Samtidig vandt DDR i begyndelsen af 1970'erne - efter aftalen med Vesttyskland - international anerkendelse, hvilket givetvis bidrog til at konsolidere regimet hos befolkningen.

Set i bakspejlet kom DDR dog til at betale en høj pris for anerkendelsen som stat, den måtte åbne sig og dermed bringe sig og sin befolkning ud af den isolation, der havde tvunget og holdt dem sammen. SED måtte modvilligt og tvetydigt gå med til at lade det fjendebillede (af BRD), der havde bidraget til at holde DDR sammen, nedbryde. Det gjorde det sagt i parentes muligt for den tyske "bevidshedsnation" at eksistere videre. Befolkningen menes at have praktiseret en passiv afvisning af det socialistiske system og kommunismen, hvilket gjorde det til noget udvortes, noget kulisseeagtigt. Det eksisterede formentlig kun fordi SED havde magten og gav det ideologisk eksistens.

Hvis det "socialistiske" DDR i en åben verden skulle kunne udgøre et alternativ for dets befolkning, måtte det vise "socialismens" overlegenhed. Dvs. kunne tilbyde dets borgere et politisk, økonomisk og socialt godt liv, der kunne måle sig med dens brødre i Vesttyskland. Det var ikke tilstrækkeligt at påstå, at levestandarden i virkeligheden var højere end i vesten, som Honecker gjorde; det skulle kunne mærkes i hverdagen. Muren sikrede selvfølgelig DDR's eksistens, men kunne DDR leve uden muren?

Det fører frem til en anden hovedforklaring, nemlig at DDR mislykkedes i et sådant omfang på disse felter, at der også var forstærkende interne årsager til, at SED's fald fra magten rev DDR med sig i faldet. Fra begyndelsen af 1980'erne havde DDR måttet understøttes finansielt af Vesttyskland, da det havde problemer med at skabe de nødvendige eksportindtægter til at financiere udvikling og forbrug. Den socialistiske økonomi befandt sig i en dårlig tilstand, samtidig med, at DDR måtte opprioritere teknologiske investeringer, hvilket gik ud over produktionen af forbrugsvarer.

Fra 1985 voksede utilfredsheden og også den indre opposition for at få demokratiseret og liberaliseret det politiske system, hvilket SED, ud fra dets opfattelse af socialisme som værende identisk med SED's magt, viste sig ude af stand til at honorere. Socialismen stod ikke til diskussion, som det gang på gang blev sagt. Kombineret med regulært fald i levestandarden, kan der fra 1987/88 spores tegn på, at DDR især blandt unge begyndte at blive opgivet. Fra 1988 steg antallet af ansøgninger om udrejse drastisk, og den politiske opposition trådte frem, men den blev slået ned med barske midler. Samtidig brød SED med et bærende princip - "Von der Sowjetunion lernen, heisst siegen lernen"-, da

Fot. Christian Kaatmann

man skoddede sig af i forhold til reformudviklingen i Sovjet og søgte at holde de sovjetiske ideer og diskussioner ude. SED's svar på forandringerne i den socialistiske blok blev at søge at isolere DDR og alliere sig med de konservative regimer i Prag og Bukarest.

De umiddelbare årsager. Tilfældighederne i 1989

Ved siden af de skitserede eksterne og strukturelle årsager til DDR's fald, der nok forklarer hvorfor sammenbruddet blev så totalt, må der anføres nogle umiddelbare årsager til at det kom i 1989. De må bringes i sammenhæng med liberaliseringen af det socialistiske statsfællesskab fra januar 1989, der gav de østeuropæiske stater større frihed til at gennemføre egne reformer og gå sine egne veje.

Det fik hurtigt vidtrækkende konsekvenser, da de åbnede sig og fjernede jerntæppet. Især for DDR, hvor utilfredsheden i nogen tid havde været voksende. Det viste sig allerede fra maj 1989, da østtyskerne, efter at der var gået hul i jerntæppet i Ungarn, i stigende tal søgte at forlade DDR og komme til Vesttyskland. Der fulgte en "afstemning med fødderne" mod SED, der udviklede sig til en slags forskudt ny opstand og fravalg af DDR. Den udløste fra sensommeren 1989 en ny krise, der reelt rystede systemet, selv om det arrogant søgte at afdramatisere situationen. Som Honecker lod forstå: "Den Sozialismus in seinem Lauf hält weder Ochs noch Esel auf".²⁹ Problemerne blev ved at vokse, fordi SED-ledelsen hele tiden hinkede bagefter og viste sig ude af stand til at håndtere situationen politisk. Desuden manglede den sovjetiske opbakning til en "kinesisk løsning".

Fra den ungarske grænse blev åbnet også for østtyskerne, 11.9. 1989, var det formentlig kun et spørgsmål om tid, før SED måtte afgive magten. Det udløste en intern oppositionsbewægelse ("Wir bleiben hier"), hvis krav om reformer og brud på SED's magtmonopol fik stadig større tilslutning. Flugtstrømmen især, men også reformbevægelsen satte dagsordenen og delegitimerede SED, selv om partiet stadig sad på magten. Men regimet var rystet og magten vaklede. I oktober blev Honecker tvunget til at gå, og yngre kræfter kom til. Men det var for sent, SED havde mistet grebet, selv om kun få havde forventet, at de reformer der blev krævet, også ville betyde DDR's undergang som selvstændig stat. Det egentlige "point of no return" blev murens åbning 9. november, idet det definitivt underminerede resten af DDR's egenstatslighed. Dens fundament smuldrede. Den viste sig kun at have været til låns hos SED. Selv et DDR uden SED syntes ikke længere at kunne overleve uden at være befæstet af en mur.

Konklusion

I sidste instans var det i mine øjne DDR's fundamentale problem, at den manglede egentlig og selvstændig legitimitet som den anden tyske stat. Den var en "kunstig" stat, der blev holdt oppe af Sovjet og dets militærstrategiske og politiske interesser under den kolde krig. Og fra 1961 også af Berlin-muren. Her ligger hovedforklaringen på DDR's sammenbrud, da den internationale situations status quo forandredes, hvori DDR indgik og som historisk havde betinget et særligt DDR. DDR-staten savnede nemlig intern folkelig legitimitet, legitimitet fik den under den kolde krigs blokopdeling i stedet af Sovjet, og den skaffede sig en anden slags erstatningslegitimitet med muren og den internationale anerkendelse fra begyndelsen af 1970'erne. Men i forhold til dens egen befolkning blev det herefter nødvendigt at søge at kompensere herfor materielt og socialt igennem at skabe det, der senere er blevet kaldt en særlig DDR-identitet. Altså noget at være stolt over ved DDR. Et socialistisk og alternativt Tyskland, der ikke var "frit" og heller ikke socialt og materielt bedre end Vesttyskland, havde i sig selv ingen eksistensberettigelse. Det havde et DDR, der ikke var socialistisk slet ikke.³⁰ Socialismen skulle ikke bare ideologisk være overlegen, den skulle især i praksis udgøre det bedre alternativ. Men den lykkedes ikke.

Noter

- 1 Jvf. rapporten om diskussionen om Stasi-akterne 1992, der blev udsendt under titlen *Wann bricht schonmal ein Staat zusammen!*, udg. af Klaus-Dietmar Henke, München 1993.
- 2 ZPA, Berlin, Akten der SED
- 3 Jvf., hertil kritikken fra tyske juristers side, refereret *Der Spiegel* 52/1993.
- 4 Det er således stadig umuligt at komme til den sovjetiske Røde Hærs arkiver, det gælder såvel med hensyn til militæradministrationen SMAD som den russiske vesthær.
- 5 Jvf. eksempelvis de løbende informationer herom, der bringes i *Deutschland Archiv*.
- 6 Jvf. forfatningen fra 1974 art. : "Die Deutsche Demokratische Republik ist ein sozialistischer Staat der Arbeiter und Bauern. Sie ist die politische Organisation der Werktätigen in Stadt und Land unter der Führung der Arbeiterklasse und ihrer marxistisch-leninistischen Partei".
- 7 Jvf. hertil Lammers: *Det ny Tyskland*, København 1992, s. 219ff.
- 8 Jvf. eksempelvis den tidligere propagadaleder Albert Norden 1972, aftryk i Peter Brandt (udg.): *Die Linke und die nationale Frage*, Reinbeck 1984, s. 320ff: "Heute ist die Lage doch so, dass in der DDR die neue, die sozialistische Nation wächst, während in der BRD die alte kapitalistische Nation fortbesteht ... Mit der Errichtung der Arbeiter- und Bauern-Macht und dem Aufbau der sozialistischen Gesellschaft entwickelt sich ein neuer Typus der Nation, die sozialistische Nation.", cit. s. 320 og 322
- 9 Jvf. hertil Wilfried Loth: *Stalins ungeliebtes Kind*. Warum Moskau die

- DDR nicht wollte, Reinbek 1994, endvidere Piecks notater fra hans samtaler med Stalin, udg. af Wilfried Loth og Rolf Badstübner, Berlin 1994.
- 10 Jvf. hertil argumentationen i min nye bog om Tyskland *Det ny Tyskland*, Akademisk Forlag 1992.
- 11 Cit. efter Armin Mitter og Stefan Wolle: *Untergang auf Raten. Unbekannte Kapitel der DDR-Geschichte*, München 1993, s. 500.
- 12 Jvf. Mitter/Wolle s. 27ff.
- 13 Jvf. eksempelvis Thomas Blanke/Rainer Erd (udg.): *DDR. Ein Staat vergeht*, Frankfurt/M. 1990, Eckhard Jesse/Armin Mitter (udg.): *Die Gestaltung der deutschen Einheit*. Geschichte-Politik-Gesellschaft, Bonn 1992, Hans Joas/Martin Kohli (udg.): *Der Zusammenbruch der DDR*, Frankfurt/M. 1993.
- 14 Jvf. note 11.
- 15 Aftrykt i Peter Przybylski: *Tatort Politbüro. Die Akte Honecker*, Berlin 1991, s. 280-281.
- 16 Jvf. senest forskningsdiskussion hos Ilse Spitmann: *Zum 40. Jahrestag des 17. Juni*, Deutschland Archiv 26, juni 1993 samt Mitter/Wolle
- 17 Jvf. de sarkastiske bemærkninger til SED-ledelsen fra juni 1953, cit. hos Rudolf Herrnstadt: *Das Herrstadt-Dokument*, Reinbeck 1990, s. 74 og 83.
- 18 Jvf. Armin Mitter/Stefan Woll: *Untergang auf Raten*.
- 19 Cit. efter Mitter/Wolle, Mielke fik dog det svar: "Der wird nicht stattfinden, dafür sind wir [dvs. Stasi/kcl] ja auch da", cit. efter Siegfried Weichlein, IWK 2/93, s. 234.
- 20 Jvf. hertil Lutz Niethammers oral history-projekt om DDR i *Die volkseigene Erfahrung*, Berlin 1991.
- 21 Jvf. Reinhold Andert/Wolfgang Herzberg: *Der Sturz. Erich Honecker im Kreuzverhör*, Berlin 1990, s. 20-21.
- 22 Jvf. D. Küchenmeister *Deutschland Archiv*, 1, 1993, endvidere D. Küchenmeister (udg.): *Honecker-Gorbatjov*, Berlin 1993.
- 23 Cit. efter *Die DDR vor dem Mauerbau. Dokumente zur Geschichte des anderen deutschen Staates 1949-1961*, udg. af Dierk Hoffmann, Karl-Heinz Schmidt og Peter Skyba, München 1993, s. 395.
- 24 taz 7.10.1989, aftrykt *DDR. Journal zur Novemberrevolution*, Berlin 1989, citat s. 28
- 25 Jvf. en sigende udtalelse fra Otto Reinhold, rektor for Akademie der Gesellschaftswissenschaften i august 1989, cit. hos Lammers s. 203ff.
- 26 Jvf. eksempelvis Rolf Reissig: Das Scheitern der DDR und des realsozialistischen Systems. i: *Der Zusammenbruch der DDR*, udg. af H. Joas/M. Kohli. Frankfurt/M. 1993.
- 27 Kun Timothy Garton Ash havde peget på hulheden bag den officielle facade og fremholdt DDR som så tysk som noget. Men også han regnede med at historiens tog med den kolde krigs blokopdeling var kørt, jvf. Timothy Garton Ash: " ... Und willst Du nicht mein Bruder sein", Hamburg 1981.
- 28 Jvf. min analyse s. 200ff.
- 29 Cit. efter Spiegel Spezial: *162 Tage deutscher Geschichte*, Hamburg 1990.
- 30 Jvf. Otto Reinhold (anm. 25).

Artiklen er en let revideret udgave af et foredrag holdt på Det kongelige Bibliotek i *Historisk Samfund for København*, 1993.

Dykkerens grav

af forskningsbibliotekar, cand.mag. Anne-Mette Kirkeby

Da italienske arkæologer i 1968 udgravede *Tomba del tuffatore* (dykkerens grav) ved Paestum, fandt man nogle meget smukke vægmalerier i arkaisk græsk stil, som nærmede sig de etruskiske billeder mere end noget andet, man hidtil havde set. Medens man har fundet mange smukke gravmalerier i etruskiske grave fra det 6. og 5. årh. f. Kr., kendte man ikke eksempler på en tilsvarende begravelses-kunst hos grækerne fra denne tid. Forbillederne for denne type malerier menes at have været vægmalerier af sakral karakter. Plinius den Ældre (*Naturalis Historia*, 35, 17f.) nævner, at religiøse bygninger hos etruskerne var dekorerede med vægmalerier i den arkaiske tid. I Lilleasien, hvorfra de, som maleede de ældste grave i Etrurien kom, fandtes malede templer allerede i det 7. årh. f. Kr. og denne ioniske tradition med malerier inde i templer blev videreført i Athen, i Dionysostemplet på Akropolis. De store gravkamre med gravmalerier findes udelukkende i udkanten af den græske kultur og i de "barbariske" områder, jfr. Gösta Säflund: *Etruscan imagery*.

Oldtidsbyen Poseidonia, efter guden Poseidon, eller Paestum, som dens romerske navn var, lå i den sydlige ende af Salerno bugten, 80 km syd for Neapel.

Byen blev grundlagt af grækerne 600 f. Kr. og blomstrede i udvikling og fremgang i 200 år. Omkring 400 f. Kr. erobredes den af et lokalt folk, Lucanierne, og i 273 f. Kr. blev den romersk koloni. Fra litterære kilder ved vi meget lidt om livet i de vestlige græske besiddelser, men arkæologiske fund vidner om, at grækerne her udviklede en egen stil, som var en transformation af den viden, som de havde bragt med sig fra hjemlandet. Kulturelt og teknologisk stod de på et højere stade. Og det fremgår bl.a. af de mange gravmalerier fra Etrurien med symposiumscener, at de påvirkede de omkringboende folk kulturelt. Om græ-

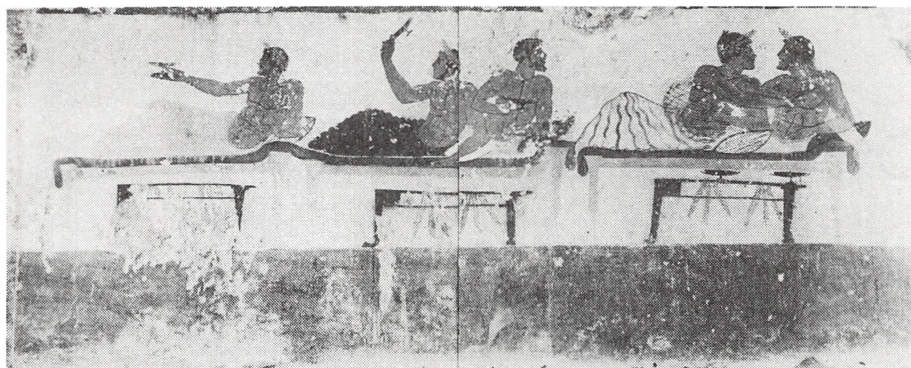

Fig. 1. Nordsiden: Fests scene med kottabos og forførelse.

kerne ligeledes modtog inspiration fra etruskere, som boede tæt ved, er blevet diskuteret i de senere år, især blandt italienske arkæologer og kunsthistorikere. En del kunne tyde på en sådan påvirkning, bl.a. gravmaleritraditionen og visse ikonografiske træk.

Tomba del tuffatore består af fem stenplader, som danner en almindelig kasseformet grav. To lange plader udgør siderne og to kortere er anbragt ved hver ende. Den største plade er gravens låg. Pladerne er bemalede med smukke malerier i græsk stil.

På gravens sider ses en græsk symposiefremstilling med alle de ikonografiske elementer, som hørte til den græske sen-arkaiske festbanket og som er velkendt fra vasemalerier fra samme tid og fra etruskiske gravmalerier.

På de to langsider er malet ensartede scener med festdeltagere, som ligger på klinai (bænke). De drikker vin og er sysselsat med de forskellige aktiviteter, som hørte symposiet til, spil, samtale, sang og erotik, og som udførtes efter bestemte normer og regler.

Den distingverede skik at ligge til bords opstod allerede i det 8. årh. f. Kr. Muligvis bredte den sig fra Melleømsten. Kendt er profeten Amos' (IV, 4-7) klage fra omkring 750 f. Kr. over det moralske og religiøse forfald blandt aristokratiet i Samaria:

4. de ligger på elfenbenslejer, henslængte på deres bænke; af hjorden øde de lam og kalve fra fedesti;
5. de kvidrer til harpeklang og opfinder strengeleg som David.
6. de drikker vinen af kander og salver sig med ypperste olie ...

Grækerne førte skikken med sig til Italien og de folk, som boede der.

Fig. 2. Sydsiden: Fests scene med musik og ekstase.

Figureerne på graven er grupperede efter samme mønster på hver langsides. Grækerne holdt af gentagelser af samme motiv med små variationer. På de to første klinai ligger to personer og på den sidste er anbragt en enkelt person, som med en armbevægelse afslutter kompositionen (fig. 1 og fig. 2).

Farverne er jordfarver med blå på divanernes hynder, og en gående ung mand på endevæggen bærer et blåt sjal om halsen. Festsdeltagerne, som alle er mænd, har sorte kontur- og muskeltegninger, så de fremstår fladt mod den lyse stukbaggrund. Den fine varierede tegning af ansigterne med individuelle træk er bemærkelsesværdig og findes ikke tilsvarende på noget vasemaleri eller etruskisk vægmaleri. Stilistisk betegner de overgangen fra den arkaiske til den klassiske græsk stil. I den arkaiske kunst udtrykkes følelser gennem kropssproget, og på ansigterne ses ofte det dvælende arkaiske smil, som ikke omfattede øjnene.

Personerne er gengivet i profil med kroppen frontal, efter arkaisk mønster. Dog er øjnene set i profil og ikke forfra, hvilket er en videreudvikling af den arkaiske menneskefremstilling mod en mere realistisk klassisk form. Deres liggende stilling er bygget over et arkaisk skema. De hviler med den venstre albue på en pude og den højre arm er strakt vandret ud, oprindelig en gestus, hvorved der blev givet ordre til mundskænken, som kom fra venstre. Armen kan også være bøjet til forskellige aktiviteter, som vi ser det her. Det højre ben er løftet under kjortlen. Gennem bevægelser og øjenkontakt er personerne knyttet sammen, hvilket skaber spænding og liv i billedet.

Borde foran gæsterne er smykket med dionysiske bladranker, og der er vin i de græske kylix (drikkeskåle).

En skægget mand kurtiserer en smuk yngling med røde læber og kinder.

Den ældre mand har hånden kærligt om nakken på den unge mand. Denne har en lyre i venstre hånd og med den højre gør han en - muligvis afværgende - bevægelse. Den ældre mand ser helt henført ud, med åben mund. Fra sin klinai i midten følger en anden skægget mand scenen med næsten stupid interesse. Motivet er et "erastes eromenos" motiv, som var meget almindeligt i græsk kunst fra omkring 570 f. Kr. til 470 f. Kr.; "The great age of erotic vasepainting", som Oswyn Murray betegner perioden. I forskningen var dette længe så varmt et emne, at først med K.J. Dovers bog fra 1978 *Greek Homosexuality*, blev emnet genstand for en videnskabelig afhandling. Michel Foucault har senere behandlet temaet indgående i *L'Usage des plaisirs* fra 1984.

For den tids aristokratiske græker var den romantiske kærlighed homoseksuel. Kvinder ses ofte fremstillet på vasemalerier som ubetydelige, anonyme prostituerede eller slaver. Ægteskab blev indgået af overklassen for at skabe politiske og sociale bånd mellem familierne og sikre slægtens beståen. Samfundet et accepterede erotiske forhold bestod mellem en ældre mand, erastes, og en yngling, eromenos. Den ældre mand lærte den unge op i de færdigheder, som var nødvendige for en ung græsk adelsmand, f.eks. at kunne spille og synge ved symposier.

I digtningen blev den unge tilskrevet egenskaber som renhed, kølighed og ubevidsthed. Og vi ser her, hvorledes eromenos også i kunsten fremstilles med en afvisende holdning.

Disse forhold var kulturelt bestemt og havde meget lidt relation til vor tids seksuelle vaner. De var led i en overgangsceremoni, begrænset til en elite, og knyttede de unge og ældre mænd sammen socialt. Formålet var at uddanne og indføre de unge i gruppen af soldater og i symposiet. Dette skete efter nogle bestemte rituelle regler og strategier, som begge parter skulle overholde for at deres forhold kunne få en smuk form, d.v.s. både med æstetisk og moralsk værdi.

Deltagerne i symposierne blev mod slutningen af den arkaiske tid yngre. De unge mænd fremstilledes som drenge og de ældre mænd afbildtes ofte alene som helte eller særligt ærværdige personer. Skægget angav de voksne mænds status.

I begyndelsen af det 5. årh. f. Kr. ændredes opfattelsen af den seksuelle kærlighed. Aristokratiet i Grækenland var i midten af århundredet ikke længere i samme grad kulturskabende. Og en mere demokratisk styreform skabte basis for heteroseksualitet. Homoseksualiteten levede imidlertid videre i de intellektuelles lukkede verden og i Sokrates' og Platons filosofiske cirkler.

Ved siden af kærlighedsparret på gravmaleriet er en gruppe festdeltagere

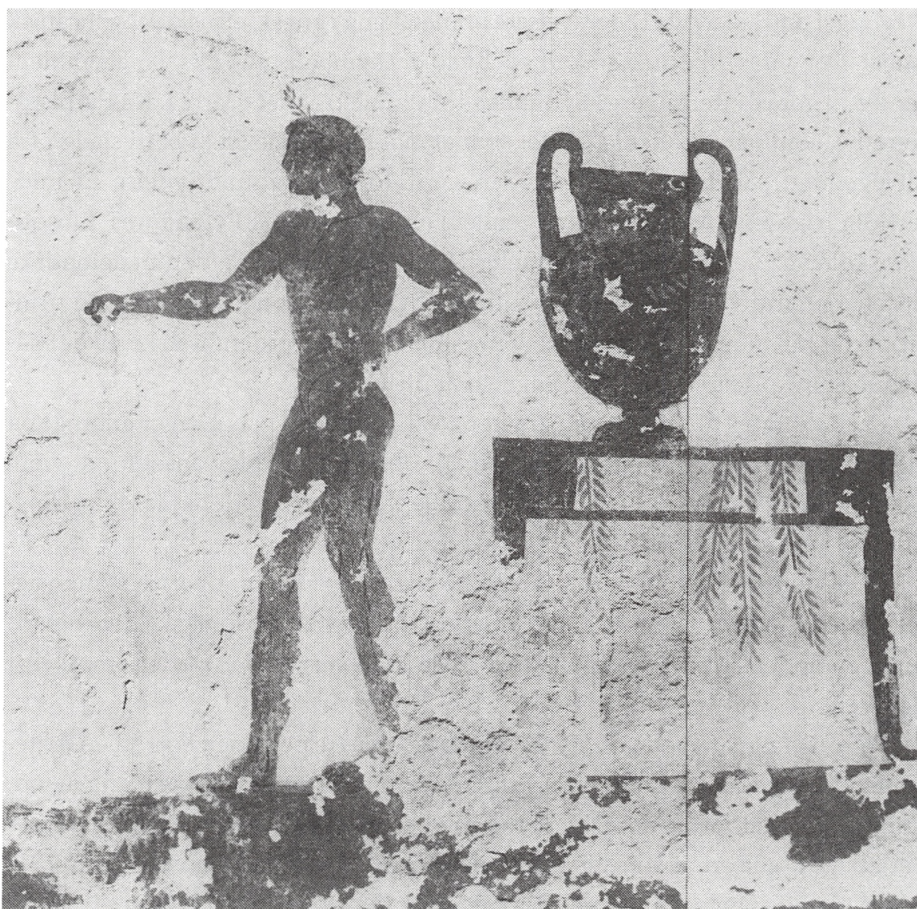

Fig. 3. Østende: Festens centrum, vinkrater og ung mundskænk.

optaget af at spille kottabos. Det var en leg, som ikke kendes i detaljer, men hvor deltagerne kastede vin fra deres kylix mod en bronzevase og muligvis tydede varsler af lyden af vin mod metal.

Den ene deltager holder sin kylix skråt og er i færd med at kaste vin. Den unge mand, som afslutter kompositionen, har sin drikkeskål i højre hånd og indtager en koncentreret, næsten rituel stilling.

På den sydvendte væg ses en tilsvarende gruppe af gæster. En skægget mand har løftet hånden op til sit bagoverbøjede hoved, munden er let åben. Et traditionelt ikonografisk udtryk for ekstase. Muligvis er det skønheden fra sidemandens fløjtespil, som fremkalder denne sindstilstand. To mænd er fordybet i samtale på den nederste klinai. Den ene er en skægget mand og den anden en yngling. En kraftigt bygget mand, som holder et strengeinstrument og et æg, afslutter kompositionen.

Ægget optræder ofte i begravelsessammenhæng i græsk, etruskisk og lucanisk kunst. Det vides ikke med sikkerhed, hvad det symboliserer. Det var et emblem for Pythagoras' efterfølgere i Syditalien i slutningen af det 6. årh. f. Kr. Pythagoræerne, som var mystikere, så det som et mål for menneket at befri sjælen fra alt legemligt, således at det efter døden var fri for legemets indflydelse. En midlertidig frigørelse af sjælen skete gennem ekstasen. Ifølge Pythagoras' filosofiske skole var vejen til sjælens endelige frigørelse at studere den matematiske orden og harmoni, som hersker i naturen. Pythagoras opdagede, at også principperne for musik var styret af denne matematiske orden. Måske er det sådanne emner, de to mænd er optaget af at diskutere.

En sort krater til blandingen af vin og vand ses mod øst. Den er anbragt på et bord med dekorative guirlander. (fig.3). Ublandet vin blev anset for at være skadelig for helbredet og én del vin til tre dele vand var en god standardblanding. En drik med en alkoholstyrke som moderne øl.

Ikonografisk er vinblandingskrukken ofte det centrum, hvorfra symposiefestligheder udgår. At motivet her vender mod vest angiver måske dets betydning, da dødens rige ifølge grækernes tro lå mod vest og den døde lå mod vest i graven.

På endevæggen mod vest går en procession på tre personer. Forrest en fløjtespillende pige i en knælang chiton (underklædning). (fig. 4) En nøgen ung mand, kun iført et blåt tørklæde, følger efter med en energisk gangart, måske danser han, bagest går en ærværdig ældre mand med en knortekæp. Han bærer de ældre mænds lange chiton med kappen over den ene skulder. Det er en sakral procession, en komos, et motiv, der er almindeligt på vasemalerier. Og gæsterne er enten ankommet eller på vej til et andet symposion. Det var skik, at man gik fra den ene fest til den anden, ofte i løftet stemning.

John Griffith Pedley gør opmærksom på (*Paestum* s. 93) at den unge mand er meget lig en Poseidon-fremstilling på en sølvmønt fra det 6. årh. f. Kr., og at denne Poseidon-fremstilling muligvis går tilbage til en nu tabt statue af guden fra Paestum.

Fløjtepigens er helt hvid og tegnet med sorte konturer, sort hår og en brun hat. Hun er næsten fremstillet som en rekvisit, og ikke som en deltager i symposiet. Bortset fra fløjtespillersker og hetærer deltog kvinder ikke i de arkaiske græske symposier. Hos etruskerne havde kvinderne en anden status, og deltog på gravmalerier i symposier på lige fod med mændene, altid fremstillet som hvide. Den hvide feminine og mørke maskuline konvention går tilbage til den ægyptiske kunst. Boardman peger i *Greek Art* på, at det er en tilnærmelse til

Fig. 4. Vestende: Festoptog med kommende eller gående gæster.

naturen, for på den tid arbejdede mændene ude i solen og kvinderne opholdt sig indendøre.

Disse fascinerende symposiescener fra Tomba del tuffatore er de bedst bevarede eksempler på sen græsk arkaisk maleri. Etruskerne overtog de græske drikkeskikke og skabte en udviklet begravelseskunst med lignende motiver. Medens livet efter døden for etruskerne havde stor betydning, så var der for grækerne intet hinsides døden. Som Oswyn Murray skriver i *Early Greece* "to the Greeks there was a basic antithesis between the pleasures of life, which are the pleasures of the symposion and their absence in death:

Then he will lie in the deep-rooted earth
and share no more in the symposion, the lyre
or the sweet cry of flutes.

(Anon. Fragment 1009 Page)

So sings one anonymous poet in a funeral lament. Only those who had undergone purification through initiation in a Mystery cult could hope to enjoy sympotic pleasures after death."

Der opstod i Syditalien i det 6. årh. f. Kr. sådanne religiøse mystikerbevægelser,

Fig. 5. Loftet: Dykkeren.

knyttet til Dionysos kulten. Pythagoræerne var én af dem.

På grund af usikkerhed med hensyn til en mytisk/sakral tolkning er disse græske gravsymposier vanskelige at forklare.

De er ikke en realistisk gengivelse af en fest, men en simultan fremstilling af en række vigtige begivenheder i løbet af et symposion. I de arkaiske billeder akkumuleredes tegnene og flertydigheden, hvilket gør dem gådefulde for beskueren. Men for samtiden har indholdet sandsynligvis været let at dechiffrere.

Ved blot at se dem som rene gengivelser af jordelivets glæder eller som "Totenmahl" udelukker man en eskatologisk (læren om verdens undergang) og rituel religiøs forklaring.

Nye studier af græske og romerske symposia af bl.a. Oswyn Murray har bidraget væsentligt til at øge forståelsen af symposiet som led i en ny bykulturs aristokratiske fritidsvaner med stor politisk, social og strategisk betydning for den tids samfund. Pauline Schmitt Pantel gør i en ny bog om emnet *La cité au banquet* imidlertid overbevisende rede for vigtigheden af en tilsvarende rituel tolkning af symposiet. Gennem forskningen af det græske symposion løftes en flig, således at man i glimt kan få indblik i alle facetter af livet i arkaisk tid.

Som en stærk kontrast til dette urbane sceneri ses den berømte dykker, som har givet graven navnet *Tomba del tuffatore*, i landlige omgivelser, som minder meget om etruskernes naturbilleder. (fig. 5) Maleriet fremstår som et selvstændigt billede med dekorative attiske lotus-palmetter i hjørnerne og en sort indramning. En ung nøgen mand springer ud fra en søjle af kvadersten, der fungerer som udspringsrampe.

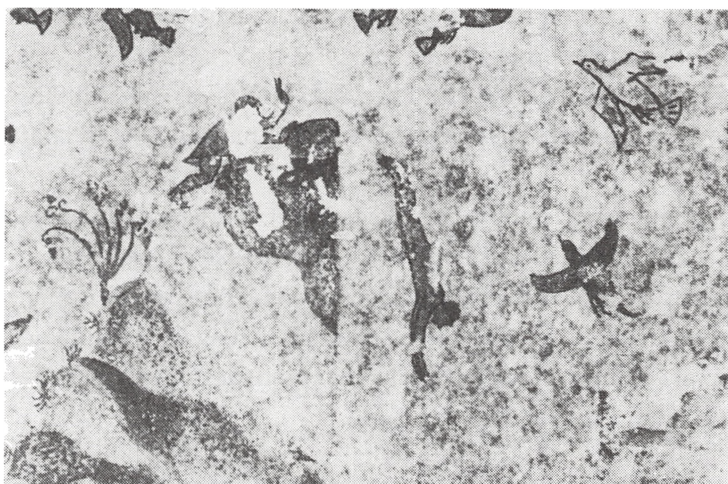

Fig. 6. Udsnit med en dykker fra den etruskiske grav: Tomba della caccia e della pesca.

Den unge mand er smukt tegnet i profil. Udspringet er ikke realistisk gengivet, hovedet er tilbagetrukket og fødderne er ikke strakt. Han springer ned i et grågrønt vand med bølget overflade, et stiliseret træ med fine blade står ved bredden og bryder billedfladen til venstre. Bag søjlen ses et lignende træ, som synes at vokse ud af den grønne ramme, som omgiver billedet. Farveskalaen er temmelig mørk. Blade og vand er grå-grønt. Drengen er terrakottafarvet ligesom træstammerne og palmetterne. Håret er sort, ligesom søjlens tegninger og linjen, som danner rammen og som ender i volutter i hjørnerne.

I Tarquinia har man fundet en grav fra slutningen af det 6. årh. f. Kr. med et lignende motiv: "Tomba della Caccia e della Pesca". (fig. 6) Her er baggrunden delt i himmel og hav, klipper hvælver sig med stiliserede træer, og der er fugle på himlen og fisk i havet. Midt i billedet ses en dykker. Et lykkeligt øjebliksbillede. Som Marie-Françoise Briguel påpeger i *Etruscan life and afterlife* er der dog en væsentlig forskel på den etruskiske og græske billedmæssige fremstilling. For etruskerne var naturen det vigtigste. Mennesker og dyr bevæger sig på lige fod i et lette og lyse omgivelser. Som kontrast hertil er den græske dykker isoleret i et abstrakt neutralt rum, fastfrosset i en bevægelse, som understreger hans legemes skønhed. Mennesket er i centrum. Det græske billede tilfredsstillende os intellektuelt, medens det etruskiske billede taler til vore følelser. - De to smukke gravmalerier kan meget vel gå tilbage til et nu tabt fælles forbillede.

En amfora af en attisk kunstner fra slutningen af det 6. årh., som blev fundet i Etrurien, viser en charmerende badescene med syv nøgne kvinder. Deres tøj og parfumekrukker hænger på to stiliserede træer og én står og er ifærd med at

springe ud fra en platform, som er anbragt lidt forskudt for midten. Motivet har en vis lighed med dykkermalerierne .

De viser grækernes glæde over havet. I Poseidonia, som var opkaldt efter havets gud, og hvor et tempel til hans ære er bevaret, har havet uden tvivl haft en central betydning.

Motivet kan ses som et sportsmotiv. Der blev afholdt sportskampe ved begravelser og disse ses ofte afbilledet, især på senere Lukaniske gravmalerier.

Det er fristende at tolke dykkeren symbolsk, som springet fra livet til døden, fra den kendte verden fra Herakles' søjle, som skiller himlen og jorden, ud i det ukendte, symboliseret ved havet. Som loftsmaleri har motivet stor virkning, det uendelige rum synes at hvælve sig over den døde.

I de senere år er en mængde gravmalerier blevet udgravet af italienske arkæologer i området omkring Paestum. De strækker sig tidsmæssigt fra den første lucaniske erobringstid i 400 til ca. 290 f.Kr., og de udgør den vigtigste samling af tidlige italienske antikke malerier, som er bevarede. I 1992 udgav A. Pontrandolfo og A. Rouveret en meget smuk og gennearbejdet bog med titlen *Tombe dipinte di Paestum*. De lucaniske fresker udviklede sig til malerier med store scener og figurer og med en udstrakt brug af chiaroscuro (lys og skygge-teknik), en teknik som også blev indført i Grækenland på samme tidspunkt. Herved udvikledes dybde og rum, og det arkaiske flade, frontale billede blev forladt.

Litteratur:

John Boardmann: *The Greeks overseas. Their early colonies and trade*, 1980.

Jean Charbonneaux: *Archaic Greek art*, 1970.

K.J. Dover: *Greek Homosexuality*, 1978.

Etruscan life and afterlife. A handbook of etruscan studies, ed. by Larissa Bonfante, 1986.

Michel Foucault: *L'Usage des plaisirs*, 1984.

E.D. Francis: *Image and idea in fifth-century Greece*, 1990.

Francois Lissarrague: *The aesthetics of the Greek banquet. Images of wine and ritual*, 1990.

La mort, les morts dans les sociétés anciennes, red. af Gherardo Gnoli og Jean-Pierre Vernant, 1982.

Oswyn Murray: *Early Greece*, 2. ed. 1993.

Oswyn Murray: *The Greek symposion in history*, i: *Tria corda: scritti in onore di Arnaldo Momigliano*, red. Emilio Gabba, 1983; s.257-272.

Mario Napoli: *La Tomba del Tuffatore*, 1970.

John Griffiths Pedley: *Paestum: Greeks and Romans in Southern Italy*, 1992.

A. Pontrandolfo og A. Pouveret: *Le tombe dipinte di Paestum*, 1992.

Martin Robertson: *A history of Greek art*, 1975.

Pauline Schmitt Pantel: *La cité au banquet. Histoire des repas publics dans les cités grecques*, 1992.

Sympotica: A Symposium on the Symposion, Ed. by Oswyn Murray, 1990.

Gösta Säflund: *Etruscan imagery. Symbol and meaning*, 1993.

John J. Winkler: *The constraints of desire. The anthropology of sex and gender in ancient Greece*, 1990.

Åke Åkerström: *Etruscan tomb painting- an art of many faces*, s. 7-34, *Opuscula Romana* XIII, 1981.

Et Magazin for Kunstnere og Haandværkere

af cand.phil. Michael F. Wagner

Efter Napoleonskrigene stod den polytekniske videnskab foran et stort gennembrud i den europæiske offentlighed. Polyteknikken blev båret frem af indtrykket fra den industrielle revolution i England og gødet med romantikkens begejstring for det videnskabelige fremskridt. I mange hovedstæder begyndte teknisk-videnskabelige bøger og tidsskrifter at udkomme efter 1820. Den polytekniske oplysningsvirksomhed var båret frem af meddelelsen, små og store beretninger om teknologi blev det repræsentative medie for teknikken.

Den polytekniske offentlighed var samtidigt under udvikling i de teknologisk 'avancerede' europæiske hovedstæder London, Paris, Wien, Berlin, München og Prag. I USA var en lignende udvikling på vej. Herhjemme var udgivelsen af et polyteknisk magasin i 1826 og åbningen af den polytechniske Lærestanstalt i november 1829 med til at placere København centralt i denne bølge af polytekniske oplysning. Dermed begyndte den teknologiske fremskridtoptimisme også at vælte frem på dansk grund.

Det danske magasin for håndværkere

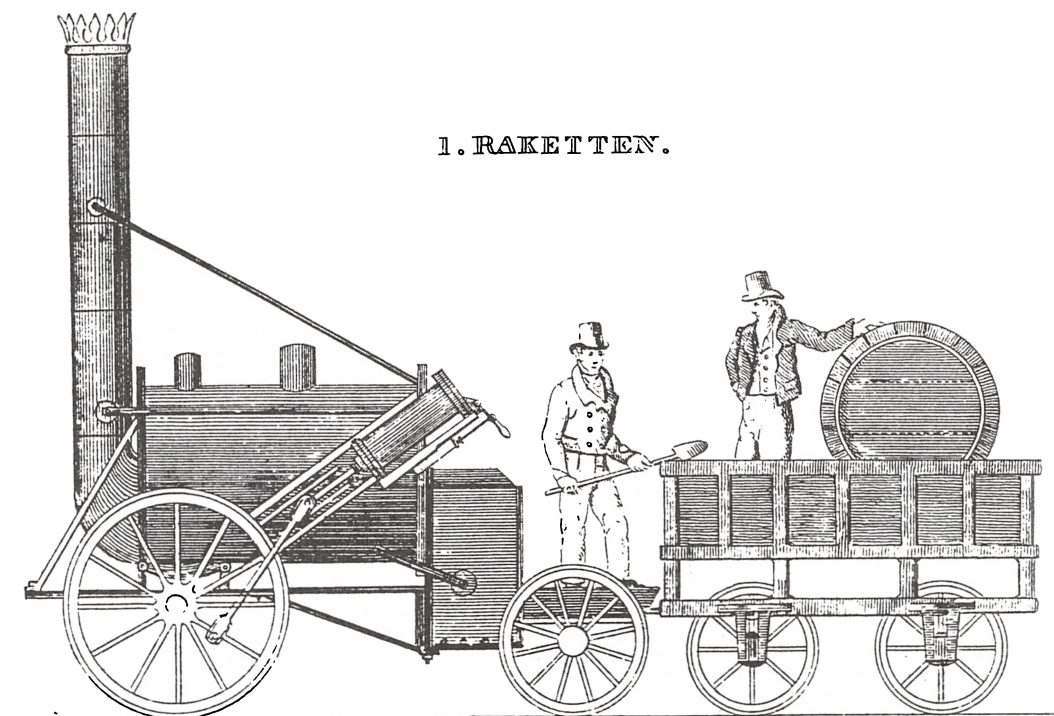
I 1826 indledte den nybagte professor i matematik på kunstakademiet og observator ved Runde Taarn, Georg Frederik Ursin (1797-1851), et stort og meget omfattende arbejde med at udgive, redigere, oversætte og skrive artikler til et dansk polyteknisk tidsskrift. Det udkom først under navnet *Magazin for Kunstnere og Haandværkere* med 500-600 sider tekst og med talrige illustrationer i form af tegninger og tekniske diagrammer i hver årgang. De sidste seks årgange udkom fra 1836 til 1842 som *Nyt Magazin for Kunstnere og Haandværkere*. Det danske magasin er enestående, som det første egentlige polytekniske tidsskrift, der udkom herhjemme i denne periode.

Udgiver og redaktør G.F. Ursin var fra starten særdeles bevidst om tidsskriftets funktion og målgrupper. Tidsskriftet skulle først og fremmest oparbejde og formidle polyteknisk kundskab til et teknisk interesseret publikum. Ursin anså magasinet for mødestedet for alle, som arbejdede med tekniske spørgsmål i det daglige virke. Akademikerne, embedsmænd og videnskabsmænd skulle i fællesskab med kunstnere og håndværkere berige den danske polyteknik. Senere udvidede Ursin sine ambitioner til at magasinet skulle blive et nordisk polyteknisk tidsskrift.

Ideen til at udgive et sådant magasin og det "Udvortes" hentede Ursin fra det engelske Magazin for Kunstnere og Haandværkere, "som stod aabent for Meddelelser fra Kunstnere og Haandværkere" og havde til formål "at udbrede i den arbejdende Klasse nyttige Kundskaber".

Magasinet skulle være et forum for udveksling af informationer mellem 'teknikere' og ikke blot et organ for den tekniske oplysning i sig selv. Ursin ønskede primært at styrke den oplysning, der kom fra neden og var bundet til praktiske

Dampvogn paa Liverpool-Veien.

erfaringer, men han bragte også teoretisk videnskabelige meddelelser uden et praktisk sigte, hvis de havde en teoretisk interesse for praktikerne. Følgende tre redaktionelle typer af artikler formidlede den polytekniske kundskab i Magazinet:

Meddelt teknologi i form af beretninger og opskrifter indsendt af læserskaren. Det er artikler, som angiver recepter, fremgangsmåder og metoder til forbedring af eksisterende processer og produkter eller til udvikling af ny teknologi. Mange af de danske meddelelser omhandler mekaniske indretninger eller anvendelse af dampkraften.

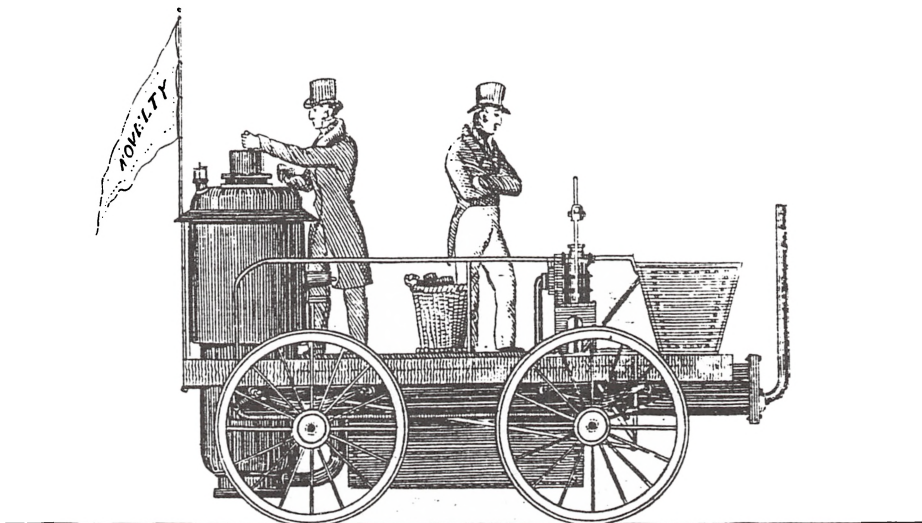
En fremtrædende gruppe af originale meddelelser præsenterer de nyeste fremskridt indenfor finmekanikken, typisk instrumentmageri eller urmageriet.

Importerede meddelelser fra andre forlæg, som regel taget fra udenlandske polytekniske tidsskrifter, teknisk-videnskabelige afhandlinger, leksika. Der er altså tale om en teknologioverførsel fra udlandet eller indsamling af informationer om nye metoder, fremgangsmåder, opskrifter og teknikker fra andre kilder. En metode som blev brugt generelt af alle de polytekniske tidsskrifter

Redaktionelt stof i form af reportager og aktuelle meddelelser fra ind- og udland. En fast rubrik i magasinet var reportagen fra H.C. Ørsteds offentligt tilgængelige månedsforelæsninger, som han var meget nøje med at passe. En anden fast rubrik var den månedlige beretning med udsigt over vejret.

Tegninger fra bd.
5, 1830.

II. NYHEDEN.

No. 51, 20. aug. 1827: "Om Maskinstikkeri og Staalgraving af O.J. Winstrup, Mechanikus og Dannebrogsmænd". Maskinstykket og ueftergørlig pengeseddel.

Nyheden om den ny teknologi

Det polytekniske tidsskrift måtte i sagens natur være nyhedsorienteret. Det fokuserede stærkt på fremkomsten af nye tekniske opfindelser, forbedring af kendte metoder og alternative processer til at frembringe traditionelle produkter med. Ursin virkede som redaktør velorienteret og var hurtigt fremme med nyheden, hvad enten den stammede fra ind- eller udland.

I faste rubrikker, føljeton-artikler og løbende meddelelser fik læserne god mulighed for at følge med i udviklingen af teknik og samfund. H.C. Ørsted meddelte hver måned friske resultater fra de seneste udførte naturvidenskabelige eksperimenter, der var foretaget af kemikere og fysikere i laboratorier ved forskellige europæiske universiteter. Her optrådte moraliserende indlæg fra læserne. Især laugsvæsenet blev anset for en hæmsko i den frie næring, der skulle til for at skabe teknisk udvikling i samfundet. Her blev også stillet forventninger til de forandringer, samfundsordenen ville blive udsat for gennem oplysningen om teknikken.

Nyheder kræver hastige informationsstrømme. Nyheder og meddelelser fra udlandet kunne nå frem til magazinets spalter i løbet af en månedstid, som det var tilfældet med en lang føljeton om bygningen af en tunnel under Themsen i 1826. Reportagen fra "Den store mekaniske Vædekjørsel mellem Liverpool og Manchester i oktober 1829" havde klar nyhedskarakter. Den fremkom en måned efter begivenheden havde fundet sted. Reportagen var et referat, der byg-

gede på oversættelsen af de tre foregående udgaver af *Londons Mechanic's Magazine*, og bragte såvel beskrivelser af hele forløbet som detaljerede tegninger af de tre deltagende lokomotiver. Et tredje eksempel er de tre artikler om "Daguerre's Opfindelse til at frembringe photogeniske Billeder", som blev bragt i august 1839, kort efter Daguerres egen offentliggørelse af artiklen. I oktober og november bragte Magazinet så Daguerre's egen opskrift og beskrivelser af fremgangsmåden ved processen over tre numre.

De indenlandske meddelelser nåede frem så hurtigt som postgangen, sætte-riet og trykkeriet tillod det, hvis redaktøren valgte at prioritere 'nyheden' højt. Ursin opdyrkede reportagen i sit tidsskrift, og rejste selv ud som reporter ved flere anledninger. Et godt eksempel var den omfattende reportage magasinet bragte fra indvielsen af Polyteknisk Læreanstalt torsdag den 5. November 1829, den blev bragt i Magazinet allerede fire dage senere.

Modtagelsen ved billedhugger Thorvaldsens hjemkomst i 1838 blev rapporteret i oprømte vendinger ugen efter. Aktuelle politiske kommentarer fandt også indpas i det skjulte. Frederik d. Sjettes dødsfald blev først meddelt med sørgerand på forsiden fjorten dage efter, hvad det så end skyldes. Var det tillige en tavs kommentar til den uafklarede politiske situation omkring tronfølgen i 1839 eller måske den rene tilfældighed, at den eneste artikel om udrensning af latriner, der overhovedet på noget tidspunkt optrådte i magasinet, fremkom på samme plads ugen efter, at dødsbudskabet havde været bragt i Magazinet.

Polyteknikkens genstandsfelt

Polyteknikken anså sig for at være en ny og revolutionerende videnskab til gavn for udviklingen i samfundet. En videnskabelig rationalitetsform, der byggede på naturromantikken tro på videnskabens historiske fremskridt.

Romantikken polyteknik var i sin essens en helhedssøgende videnskab, som omhandlede alt i tre sfærer, teknikken, naturlæren og samfundshistorien (sociologien). Polyteknikken kreerede et videnskabeligt genstandsfelt, der i sin holisme såvel som i sine analytiske bestanddele blev sammenfattet i begrebet 'nyttige Kundskaber'. Hvad den nyttige kundskab indebar for Ursin, kan præciseres ved at se på de emnegrupper, som blev systematisk behandlet i magasinet. Det drejer sig om følgende 14 kategorier:

1. Levnedsmidler.
2. Håndværkets redskaber.
3. Energiproduktion.
4. Kemi, metallurgi og optik.

5. Bygge og anlæg.
6. Transport og infrastruktur.
7. Grafiske fag.
8. Finmekanik.
9. Møbler og husgerråd.
10. Beklædning og konfektion.
11. Mål og vægt, standardisering af normer.
12. Meteorologi.
13. Polyteknikkens tilstand/state of the art.
14. Samfundets indretning og teknikens betydning.

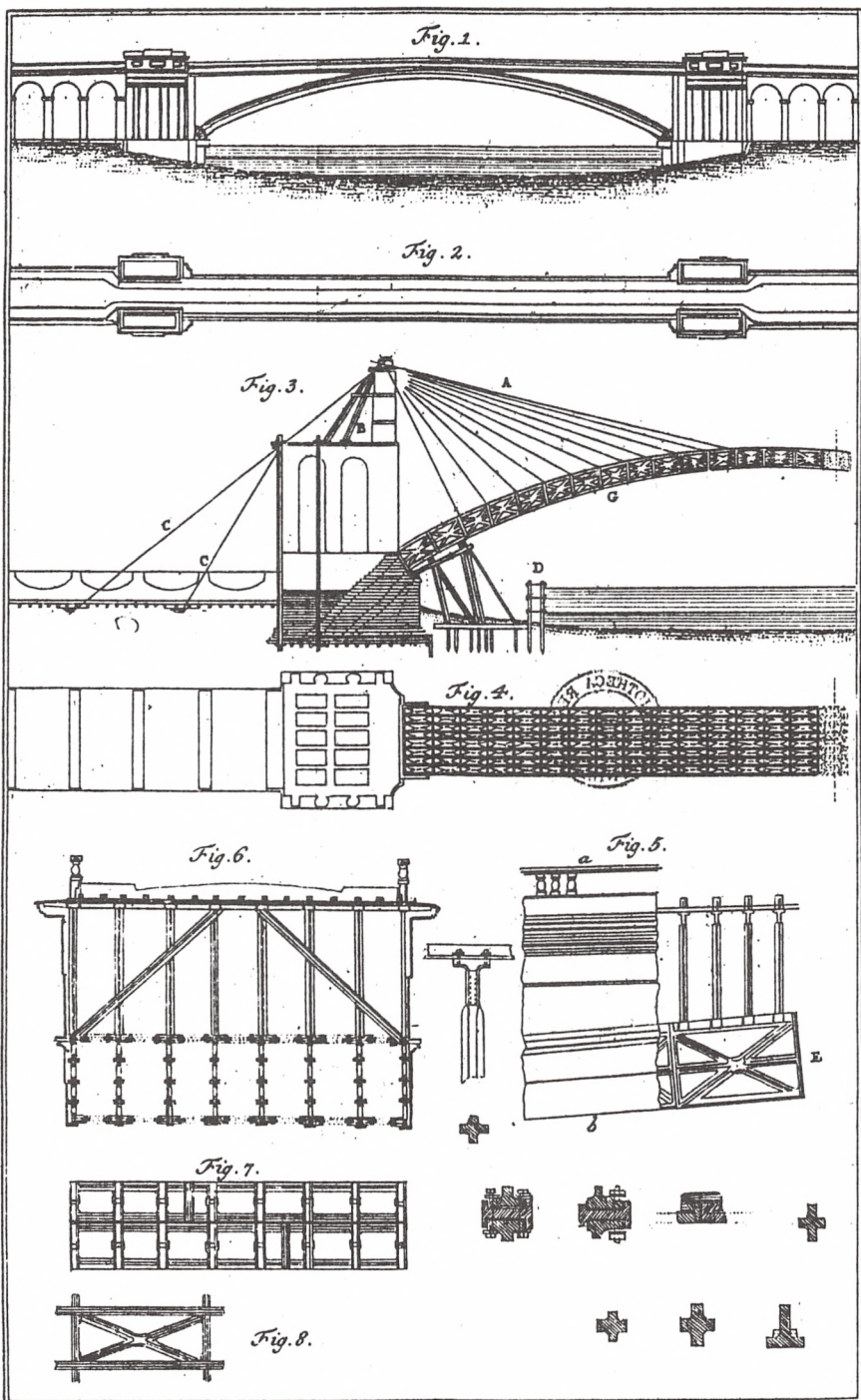
Den polytekniske offentlighed

Magazinet havde sin rod i "Selskabet for Naturlærens Udbredelse", som var blevet oprettet i 1824. Herfra fulgte mange af medlemmerne med som abonnenter på magasinet i 1826. Det kan man forvise sig om ved at sammenligne selskabets første medlemsliste med listen over abonnenter. Ursin oplyste om sin læserskare ved at optrykke en liste over Abonnenter bagest i den første årgang af magasinet. Ved en sammenligning af de to lister fremgår det, at 41 personer går igen på begge lister. Desværre gentog Ursin ikke siden denne liste, så det er ikke muligt at følge udviklingen i denne del af læserskaren gennem årgangene.

Fordelt på erhverv udgjorde de 336 private abonnenter to lige store grupper af personer med fast tilknytning til enten statsapparatet (118) eller den private næring i håndværk og industri (115). Dertil kom en tredje gruppe af abonnenter, der enten havde en formidlende rolle eller ikke havde angivet nogen titel:

Private Abonnenter af Magazin for Kunstnere og Haandværkere I. Årgang, 1827.

Embedsmænd	44
Akademikere	26
Aristokrater og Officerer	48
Håndværksmestre	98
Fabrikanter og Industrialister	17
Boghandlere	19
Biblioteker	5
Studerende	2
Skolelærere	6
Uden titel	61
I alt	336

30. marts 1830, No. 155. Seaward's jernstøbte Bro. Nummeret indeholdt iøvrigt artikler om Forfærdigelsen af Bronche=Medailler og Middel mod tør Raaddenskab.

Hvad formålet end har været med at bringe listen, så er den en værdifuld kilde til at analysere personsammenhænge i den tidlige polytekniske offentlighed herhjemme. Den giver et indblik i læserskarens sammensætning set ud fra navn, stand og titel med dekorationer. Af listens prominente ende fremgår Etatsraad Collin, Kjøbmand i Bourdeaux P. de Coninck, Dr. Nathan-David, Kammerraad og Papirfabriquer Drewsen, Conferentsraad, Overbygningsdirectør Hansen, hans Excellence Generalpostdirectør Hauch, Kammerjunker og Baron Dircinck de Holmfeldt, Skibbygmester Larsen, hans Excellence Gehejme Statsminister Malling, Justitsraad Wiborg, Justitsraad Winkel-Horn og til slut Professor Ørsted. Denne liste havde nok en vis reklameværdi eller snobbeeffekt, hvis potentielle abonnenter skulle lade sig overtale ved at se listens navne og titler.

En optælling af listen viser, at der i alt var abonneret på 624 eksemplarer af 1827-årgangen. Interessen for magasinet standsede da heller ikke ved abonnenterne. Mange læsere købte magasinet direkte gennem boghandlen eller bestilte de enkelte numre efterfølgende hos udgiveren. Andre har læst Magazinet på et bibliotek eller et selskab. Ursins gentagne bekendtgørelser i magazinets årgange annoncerer disse genoptryk af dele af årgangen. Den Gyldendalske Boghandling aftog alene 50 eksemplarer, mens Reitzel abonnerede på 60 eksemplarer. Magazinet var også udbredt i Norge, hvor Messel, Keyser & Comp. i Christiania abonnerede på 50 eksemplarer og Preuss, boghandler i Christiansand, havde tegnet sig for 10 eksemplarer. Der findes også andre tegn på, at Magazinet både var udbredt og blev læst i Norge.

Flere statslige institutioner og private selskaber støttede Magazinet ved at aftage et større antal eksemplarer. Det Kgl. General-Toldkammer og Commerce-Collegium aftog hele 15 eksemplarer, mens Det Kgl. Admiralitæts- og Commisariats-Collegium kunne nøjes med to eksemplarer og det Kgl. Akademi for de skønne Kunster havde nok i et enkelt eksemplar. Militæret fulgte også med i den polytekniske udvikling, dels abonnerede en række officerer hver for sig og en række biblioteker gjorde det samme. Af fonde og selskaber aftog den Reiersenske Fond hele 12 stykker og Selskabet for Naturlærens Udbredelse fik ti eksemplarer. Til sammenligning kunne Det Kgl. Landhuusholdningsselskab nøjes med at abonnere på et enkelt eksemplar. Det må tolkes som en stor interesse for polyteknikken i dele af statsapparatet, militærvæsenet og embedsværket, at disse institutioner vejede så tungt i den samlede mængde af abonnenter.

5. marts 1827.
No. 27. Udsigt
over Steen-
trykkerkunsten
eller
Lithographien.
"Tegnet med
Kridt paa Steen".
Tyroler Gemse-
jæger.

Afslutningen på romantikken

Magazin for Kunstnere og Haandværkere var et fornemt udtryk for romantikkens polyteknik i dansk udgave. En polyhistorisk anlagt teknologiopfattelse, der hentede sin rationalitet gennem oplysningsfilosofien, men snart kom til at stå i modsætning til behovene og kravene fra det praktiske liv. Teknologiens udvikling i den industrielle produktion byggede i stigende grad på opsplitting, formalisering, specialisering og standardisering af arbejdsprocessen. Den professionelle udvikling af polyteknikken til en ingeniørvidenskab, blev derved løsrivet såvel fra håndværkets teknologi som fra den litterære offentlighed. Naturvidenskaben forbeholdt sig retten til at være herrer i åndernes rige, uden at interessere sig for en teknologisk praksis. Mekanikusser, industrialister og de få praksis-orienterede polyteknikere fylkedes fra 1838 om den nyoprettede Industri-

foreningen i København. *Industriforeningens Tidende* overtog størstedelen af de originale indenlandske tekniske meddelelser fra Ursins magazin. Efter 1839 stod disse tekniske meddelelser at læse i *Qvartalsberetninger fra Industriforeningen i Kjøbenhavn*.

Ursin havde løbet linen ud med *Nyt Magazin for Kunstnere og Haandværkere*. Kilderne til den naturromantiske polyteknik var ved at tørre ind. Den polytekniske offentlighed, som havde virket samlet under magazinets virksomhed, gik i opløsning på modsætninger og blev splittet op på varetagelsen af en række specielle interesser, båret af den spirende industrielle kapitalisme og det fremvoksende nye mellemlag af polyteknikere. Efter 1842 var polyteknikken udelukkende knyttet til uddannelsen på den videnskabelige Lærestanstalt som en akademisk og teoretisk videnskab. Mens teknologien blev et anliggende for den industrielle produktion.

Ursins polytekniske magazin fik først sin egentlige arvtager i 1890, da *Ugebladet Ingeniøren* begyndte at udkomme som et foreningsblad for polyteknikerstanden i Danmark. Her blev romantikkens polytekniske genstandsfelt rekonstrueret med saglige tekniske meddelelser af samme type, som havde optaget magasinet. Der blev meddelt nye opfindelser og naturvidenskabelige landvindinger på teknikkens område, lige som diskussionen af samfundsspørgsmålet optog sin del af stofmængden. Forskellen til romantikkens polyteknik lå i det moderne gennembrud og den professionalisering af polyteknikken til en ingeniørvidenskab, som i mellemtiden havde fundet sted. Det betød de facto et monopol på den teknologiske udvikling, i stedet for den udbredelse af polyteknikken til alle klasser i samfundet, den romantiske polyteknik havde bestræbt sig på i ord og gerning.

Artiklen bygger på et foredrag på Det kongelige Biblioteks Bogseminar, 18. maj 1994: *Bogen i Danmark 1800-1850*.

"Den Gud giver embede ..."

Nogle refleksioner omkring danske embedsmænd og dansk forvaltningskultur på baggrund af udstillingen „På givnen foranledning...“

Af kandidatstipendiat, cand. mag. Karl Peder Pedersen

I denne tid kan man ikke undgå at møde to flotte herrer, når man går gennem Det kongelige Biblioteks forhal. Fornemt tilbagetrukket i deres særlige gennem-sigtige VIP-loge står de stille og tavse ved siden af hinanden, og betragter strømmen af mennesker, der dagen lang bølger frem og tilbage gennem det store hus med de mange bøger. Den ene af herrerne var engang i næsten tyve år statsmini-ster - eller som det hed dengang, konseilspræsident - i Danmark, mens den anden nåede at blive departementschef i Statsministeriet, inden han endte som amtmand over Frederiksborg amt. Hvis man ikke vidste bedre, kunne man umid- delbart forledes til at tro, at det var embedsmanden med den imponerende hvide fjerhat, de tunge guldepauletter og den flotte sabel, der var den mest betyd- ningsfulde, men sådan hang det ikke sammen i virkeligheden, eller gjorde det?

Når de to gallaklædte herrer har indfundet sig på Det kgl. Bibliotek netop nu, skyldes det udstillingen *På givnen foranledning*, der frem til nytåret kan ses i bibliotekets forhal. Den handler om dansk forvaltningskultur i et historisk perspektiv, og forsøger at give et bredt signalement af forvaltningens egen, indre verden, således som den udfoldede sig i første række inde bag centraladmi- nistrationens tykke mure på Slotsholmen.

Danmark har som også andre europæiske lande en stor offentlig forvalt- ning, der varetager en overordentlig lang række, forskellige opgaver. Det drejer sig om alt lige fra udarbejdelse af regeringens energiplaner for det næste år- hundrede over behandlingen af de syge på hospitalerne til udretning af kro- gedede kirkegårdsdiger på Samsø. Det er helt umuligt at finde noget fælles for alle disse aktiviteter, bortset fra dette ene at de udføres og betales af stat, amter eller kommuner, og dermed hører hjemme under det, man plejer at kalde den offent- lige forvaltning.

På trods af at dansk forvaltning således udefra betragtet er en særdeles blandet landhandel, har den dog et langt stærkere fællespræg, end man umiddelbart skulle tro. De grundlæggende rammer og organisationsstrukturer er i virkeligheden ikke særligt forskellige, og specielt når det drejer sig om "skrivebordsforvaltningen", bliver der overalt arbejdet efter samme normer og retningslinier. Det er derfor ikke noget tomt postulat at tale om en særlig dansk forvaltningskultur forskellig fra det, man kender andre steder. Derimod kan det være sværere med få ord præcist at karakterisere denne særlige forvaltningskultur med dens stærke historiske rødder, for den rummer mange facetter. Ofte skal man bag om facaderne for at afsløre de dybereliggende normer, og som andre "kulturudforskere" står man her overfor det særlige kildeproblem, at jo mere selvfølgelig og indlysende naturlig en ting var for samtidens mennesker, desto mindre skrev de om den, og desto færre kilder er der bevaret til at gøre os opmærksom på dette eller hint vigtige aspekt.

At dansk forvaltning, således som vi kender den i dag, er et barn af enevælden, er der vist ingen, der vil benægte, for mange af de træk, der senere indgik som vigtige elementer i forvaltningskulturen, skabtes og tog fast form i disse 200 år. Måske lever vi oven i købet med mere enevældigt arvegods, end vi umiddelbart er klar over eller vil være ved?

Enevælden indførtes i efteråret 1660, da Frederik den 3. ved et militært støttet statskup fratog adelen dens politiske magt, og selvom man efterfølgende prøvede at pynte vældigt på historien ved at tildele Vorherre en hovedrolle, nærrede de første enevældige konger en til tider paranoid angst for, at adelsmændene skulle tage revanche og tilbageerobre magten. Mod denne fare udgjorde et stort, loyalt civilt og militært embedsmandskorps det bedste værn, og både under Frederik den 3. og sønnen Christian den 5. udbyggedes forvaltningen i en grad, man aldrig tidligere havde set det eller drømt om. Dette skal dog ikke forstås derhen, at forvaltningsekspllosionen alene skete, for at kongerne kunne sove roligt om natten. Den enevældige stat havde i sig selv brug for en stor forvaltning til at løse de mange nye opgaver, som den stillede sig, og dette er den egentlige forklaring på væksten. At det så samtidig gav kongerne en fornemmelse af at få stadig mere fast grund under fødderne var for så vidt kun en heldig sidegevinst.

Enevældens embedsmænd blev direkte udnævnt af kongen, som de gennem bestallinger og troskabseder var uløseligt bundet til hele livet. Kongen - og han alene - var deres højeste herre, og majestætens ord var alles lov i en sådan grad, at de skiftende Frederik'er og Christian'er med langt større ret end deres

Tv. ses J. B. S. Estrups (1825-1913) ministeruniform og tv. Jørgen Elkjær-Larsens (1912-88) amtmandsuniform (galla). De er venligst udlånt fra Skaføgård og Tøjhusmuseet.

franske kollega kunne have udtalt de berømte ord: "Staten, det er mig!". For enevældens danske regenter var embedsmændene en uundværlig bastion i den forsvarskæde, de byggede op omkring deres magtbase, og de var derfor også særdeles sensible over for svigtende loyalitet fra netop embedsmændenes side. Sporedes der tegn i sådan retning, slog den kongelige fløjlsnæve nådesløst hårdt til, og langtidseffekten af dette blev et embedsmandskorps, der var uhyre loyalt mod de politiske magthavere, og hvor den enkelte embedsmand led af panisk angst for at komme til at markere en afvigende holdning i forhold til det, der nu engang var fastlagt ovenfra. Denne udprægede, og ofte overdrevne, loyalitetsfølelse er et særtræk ved dansk forvaltning, som kan forfølges frem til nutiden, hvor Tamilsagen afslører, at embedsmænd hellere handler ulovligt end illoyalt, hvis de skulle nå dertil.

Når danske embedsmænd kan være loyale indtil det ulovlige, er det således en stærk arv fra enevælden, der her stikker hovedet frem. Under dette regime var der kun én magthaver, og Gud nåde og trøste den, der kom ham på tværs. Dertil kom, at den enevældige centralforvaltning, selvom den styrede et territorium, der var mange gange større end det nuværende Danmark, kun talte få hundrede personer, og i denne kreds, hvor alle kendte alle, var embedsmændenes karrieremuligheder betinget af, at de 100% tilpassede sig Slotsholmens normer. Dygtige folk kunne ikke som i Tyskland, hvor der fandtes mange forskellige fyrster, stater og regimer, flytte fra den ene til den anden, som det passede i karrieren eller som det harmonerede med den enkeltes politiske holdning. Den danske regering behøvede derfor ikke af frygt for at miste gode folk at give embedsmændene større frihed. Her ligger en væsentlig del af forklaringen på, at enevælden holdt sig så længe i Danmark, og dermed også at de traditioner, som skabtes i denne periode, nåede at gå embedsmandsfamilierne i blodet.

Som embedsmand var man sat til at løse en række nærmere definerede opgaver i tilknytning til et bestemt forvaltningsområde, og for dette arbejde havde man krav på løn. Under enevælden var gagen ussel, og ofte ikke til at leve af. Mange embedsmænd aflønnedes enten gennem indtægtsdækket virksomhed som dommernes retsafgifter eller i form af naturalier som præsternes tiender, og de kunne nogenlunde holde skindet på næsen. Endnu værre så det ud for folk som f.eks. amtmændene, der i 1700-tallet kun modtog sølle 500 rdl. om året, og det var ikke engang nok til at dække udgifterne til deres kontorhold. Her var privat formue en uomgængelig forudsætning for overhovedet at kunne varetage jobbet, og mange amtmænd blev langsomt men sikkert fattigere, mens

de stod i kongens tjeneste. Her finder man forklaringen på, at adelige godsejerfamilier besatte de fleste amtmandsembeder frem til midten af forrige århundrede, og inden for diplomatiet varede den adelige dominans endnu længere - helt frem til Mellemkrigsårene.

Under enevælden kunne det således vanskeligt være lønnen, der lokkede, men hvad var det så? For det første må man pege på den indflydelse og magt, man havde som embedsmand. I kraft af den særlige kontakt til magtens centrum, den enevældige konge, kunne man opnå ting, som det ikke var almindelig dødelige beskåret, og at dette måske kunne være til ens egen fordel, tog ingen anstød af. Kongen havde det i sin magt at favorisere eller terrorisere, hvem han ville; det kunne man højt og tydeligt læse i Kongeloven (1665), og nutidens forvaltningsretlige forestillinger om "neutrale" tjenestemandroller var 1600- og 1700-tallets mennesker fuldstændigt fremmede.

Udover den magt, der lå i embedsmandsrollen, gav den også prestige og anseelse, og dette var absolut ikke at kimse af i et stærkt rangsopdelt samfund, som det daværende danske. Allerede i den første enevældige rangforordning (1671) placeredes embedsmændene højt, og de stod som gruppe alle hævet over den gamle elite, adelen, der end ikke værdigedes plads i rangen. Dertil kom, at embedsmændene ved at blive udnævnt til råder af den ene eller anden slags, kunne flytte sig selv endnu højere op ad rangstigen. Noget tilsvarende skete, hvis man udnævntes til ridder af Elefanten eller af Dannebrog, men en sådan lykke timedes kun relativt få, før Frederik den 6. i 1808 inddelte Dannebrogordenen i flere klasser, således at den også kunne bruges som fortjenstorden for embedsmænd af kontorchefklassen og derover.

Det var også i begyndelsen af 1800-tallet, at uniformeringen af de civile embedsmænd indførtes. Inspirationen kom fra Frankrig, hvor revolutionsregeringen havde udstyret sine repræsentanter med flotte, iøjnefaldende uniformer, og frem til 1830'erne fik så godt som alle danske embedsetater også tjenesteuniformer, både til hverdag og galla. De første modeller var ofte i det oldenborgske kongehus' gule og røde farver, men de afløstes i 1840'erne og 1850'erne af de mere afdæmpede mørkegrønne eller mørkeblå modeller, der var i brug, indtil uniformerne afskaffedes i dette århundrede.

Uniformerne gjorde for første gang civile embedsmændene synlige i landskabet, og samtidig opførtes rundt om i landet mange råd- og tinghuse, toldboder og posthuse, som kunne tilbyde mere ophøjede rammer om embedsvirksomheden, end det man tidligere kendte til. Såvel uniformerne som de offentlige bygninger var med til at synliggøre staten, og for dette blev der stadig

mere behov efter 1800, hvor folk ikke længere ville godtage en henvisning til den enevældige konges alfaderlige vilje som eneste forklaring på statens eksistens. I stedet begyndte man at betragte stat og forvaltning som størrelser, der skulle varetage samfundets og borgernes interesser, og der stilledes dermed også større krav til embedsmændenes professionalisme. Allerede i 1700-tallet havde man forsøgt at få landets dommerembeder besat med jurister, men det var en sej proces, som først omkring 1800 kronedes med held. Også i forvaltningen blev der i disse år ansat stadig flere jurister, men først i 1821 blev det dog direkte i en forordning fastslået som et ufravigeligt krav, at man for at gøre sig håb om at blive ansat i centraladministrationen og i en række andre embeder *skulle* være cand. jur. - eller latinsk jurist, som de også kaldtes. Når det tog sin tid, inden der indførtes et sådant formelt uddannelseskraft, hang det sammen med, at man dermed forgreb sig på kongens suveræne ret til at udnævne, hvem han ville, og det var naturligvis en kilden sag i den meget enevældige Frederik den 6.'s dage.

Med 1821-forordningen under armen rykkede juristerne i den følgende tid ind på langt de fleste administrative poster, hvor de ansattes umiddelbart på grundlag af deres eksamensbeviser. Dansk forvaltning foranstaltede ikke, således som man kendte det i de større europæiske stater, egne ansættelsesprøver. Disse "statseksaminer", der i regelen kombineredes med en forudgående praktikperiode, gav automatisk statsadministrationens ledelse stor indflydelse på embedsmandsrekrutteringen. Dette var anderledes i Danmark, hvor juristerne fra kongerigets eneste universitet i København gik direkte fra eksamensbordet ind på Slotsholmen, hvor flere eller færre døre stod dem åbne, alt efter hvilket karaktergennemsnit, de kunne fremvise. Dette, at nye embedsmænd uden nogen form for forudgående praktik ansattes direkte i forvaltningen, hvor de så på egen hånd måtte prøve at finde ud af, hvordan sagerne skulle tackles, er et andet karakteristisk træk ved dansk forvaltning. Den snævre forbindelse mellem universitet og centraladministration gjorde, at rekrutteringen fandt sted efter et meget traditionelt og snævert mønster, og det var i lang tid med til at forstærke forvaltningens lukkede præg. Dette gjorde det også mulig for juristerne at fastholde deres stillingsmonopol til langt op i dette århundrede, hvor de først efter Anden Verdenskrig begyndte at tabe terræn til økonomerne og statskundskabskandidaterne, m.fl.

At give et visuelt signalement af dansk forvaltningskultur, er ikke så ligetil, for hvad findes egentlig bevaret udover støvede lovsamlinger og ulæselige dokumenter? Som det fremgik af artiklens indledning, kan man også på udstillingen se flotte uniformer, hvortil kommer tunge kopipresser, lagstænger, lysesta-

ger og signeter, våbenskjolde og ridderkors, foruden malerier, fotografier og en masse dokumenter og bøger. På *given foranledning...* er tilrettelagt således, at den kan ses af alle, men den har vel nok en særlig appel til de mange ansatte i centraladministrationen, der i det daglige er fuldt optaget af at forvalte et land, der er ved at finde sine egne ben i det europæiske fælleskab. Dansk forvaltning har altid været stærkt påvirket af det, der skete uden for landets grænser, og sådan vil det givetvis også være i fremtiden. Som udstillingen viser, har vi til enhver tid også formået at tilpasse det nye til den virkelighed og de særlige traditioner, som nu engang var vores, og der er vel ingen grund til at tro, at dette ikke også i fremtiden skulle være tilfældet? Det kræver naturligvis, at man er sig sine historie og sine traditioner bevidst, og skulle udstillingen have været med til at gøre dette mere klart for dens besøgende, har den nået sit mål.

Kronik

april - juni 1994

Årets bogarbejde på Det kongelige Bibliotek Slotsholmen

I perioden 12. maj - 18. juni 1994 præsenteredes i Det kongelige Biblioteks forhal *Årets bogarbejde*, udvalgt af Forening for Boghaandværk.

Udstillingsåbningen dannede afslutningen på symposiet *Bogstavet, Billedet, Budskabet, tradition og fornyelse*, Gammel Dok, i anledning af grafikerens Erik Ellegaard Frederiksens 70-års fødselsdag.

Juryen, der havde bedømt årets bogarbejde, var følgende fem grafikere: Max Caflisch, Schweiz, Eli Reimer, Bent Rohde, Torben Skov og Ole Zøfting-Larsen.

I forbindelse med udstillingen uddelte Forening for Boghaandværk følgende æresbevisninger: Foreningens Ærespris til billedredaktør Birgit Sylvander, xylograf F. Hendriksen Medaljen til Forlaget Space Poetry og Foreningens diplom for fremragende grafisk indsats til fotograf Keld Helmer-Petersen og grafikerne Ida Balslev-Olesen, Kim Pedersen og Anders Kidmose.

"Still Leben" i Fiolstræde

Fotografen Lars Andreasen viste i perioden 26. maj - 23. juni 1994 en retrospektiv samling af fotografier optaget gennem 15 år. Billederne var lavet i sort/hvid, og enkelte serier var farvelagte. I indhold og udtryk var stilen klassisk; mennesker og basale elementer fra hverdagen taget ud af deres sædvanlige sammenhæng og portrætteret. I det enkelte fotografi tilstræbes ro, orden og balance. Det kongelige Bibliotek Fiolstræde var derfor den perfekte ramme om en harmonisk ophængning af fotografierne, som behøver stilhed og rummelighed omkring sig.

Kongeligt og Kostbart • Klenodier fra Kongernes Bibliotek

Årets sommerudstilling på Slotsholmen (23. juni - 17. september 1994) var en let revideret gentagelse af jubilæumsudstillingen fra december 1993, som på denne måde også kom bibliotekets sommergæster til gavn.

Udstillingen præsenterede nogle af Det kongelige Biblioteks største skatte fra den grundlæggende periode, da det var Kongernes Bibliotek. Idéen var at illustrere samlingsvækst ved at vise bemærkelsesværdige erhvervelser fra slutningen af 1500-tallet og frem til 1800, i den rækkefølge, hvori de er indgået. Bøger med udsøgte træsnit og kobberstik, overdådigt illustrerede krigs- og fyrværkeribøger, der afspejlede kongernes glans og magt, unikke middelalderhåndskrifter glimtede i guld og farver. Den ældste og berømteste af alle bøger, Gutenbergs bibel fra 1455, erobret som krigsbytte i 1715, kunne også ses.

Forhallens otekantede montre

I Forhallens store montre vist i maj en udstilling i anledning af udsendelsen af første bind af *Danske Provinstryk*, arrangeret af bibliotekar Grethe Larsen.

I juni vist *Kammerherre Sicks Rejseminder*. Det Store Nordiske Telegraf-Selskab fejrede 125 års jubilæum 1. juni 1994. I den anledning besluttede GN Store Nord at deponere en del af sit historiske arkiv på Det kongelige Bibliotek. I materialet findes to foliobind indeholdende breve, tegninger og andet materiale, som kammerherre Julius Frederik Sick (1815-1884) indsamlede under sine rejser, der bl.a. førte ham på diplomatiske missioner til Rusland, Kina og Japan. Kammerherre Sick var fra 1834 kancellist og fra 1848 departementssekretær i det danske udenrigsministerium. Under sine langvarige rejser og ophold i udlandet samlede han "minder": udenrigspolitiske dokumenter, breve, visitkort, litografier, avisudklip, hotelregninger, operabilletter, fotografier og egne tegninger. Alt blev indklæbet i de to store bind, benævnt "Rejseminder". Det ene bind omfatter hans diplomatiske karriere fra 1836 til 1869. Det andet bind rummer materiale fra hans udsendelse til Kina og Japan, hvor han gennemførte forhandlinger om landing af søkabler for Det Store Nordiske Telegraf-Selskab. De to bind rejseminder er på én gang enestående og typiske for tiden. De giver associationer i retning af de albums, som H.C. Andersen samlede sine rejseminder i. Kammerherre Sicks Rejseminder giver indblik i en diplomats rejsetilværelse og i hans oplevelse af de fremmede kulturer og levemåder, han mødte. Samtidig kaster de nyt lys over såvel Det Store Nordiske Telegraf-Selskabs

pionértid som over Danmarks kulturhistorie i midten af forrige århundrede.

Det kongelige Biblioteks afdeling på Amager skal udbygges med fantasi ...

Arkitektfirmaet Dissing & Weitling vandt Kulturministeriets arkitektkonkurrence om et kombineret biblioteks- og magasinbyggeri for Det kongelige Bibliotek i forbindelse med Københavns Universitet Amager. Vinderprojektet afsløredes 6. maj 1994 og valgtes som det bedste blandt de fem forslag i en indbudt konkurrence med dansk og engelsk/norsk deltagelse. Vinderprojektet skal dog bearbejdes væsentligt, førend et byggeri sættes igang.

Opgaven var ikke let. Magasinbygningen omfatter 1. etape (8.000 m²) af en langsigtet udbygning af universitetsbibliotek og magasiner på ialt 40.000m². Nybyggeriet skal i de seneste etaper kunne ændres, således at publikum får direkte adgang til dele af samlingerne. I 1. etape ombygges samtidig Det kongelige Biblioteks nuværende arealer i Københavns Universitet Amager.

Magasinbygningerne placeres ud for Københavns Universitet Amager på et område, der grænser op til den kommende Ørestad. Konkurrencen blev derfor udskrevet med krav om et smukt og karakterfuldt arkitekturværk, der skal tilføre området væsentlige oplevelsesmæssige kvaliteter og danne overgang til en kommende Ørestad, præget af de nyeste tanker og ideer inden for kunst og arkitektur. Kulturminister Jytte Hilden udtalte i den anledning:

"Dommerkomiteen har valgt et teknisk dygtigt udformet projekt. Vi har valgt det bedste af de foreliggende projekter. Også dette projekt savner imidlertid fantasi, idé og fornyelse i sin arkitektur. Vi ønsker derfor, at vinderprojektet bliver omarbejdet ganske væsentligt. Vi tager arkitekterne og deres tekniske kunnen alvorligt ved at opfordre til en omarbejdning, således at projektet lever op til konkurrencens krav om et karakterfuldt resultat".

Danske Provinstryk 1482 - 1830

Efter mere end 30 års forberedelser og arbejde udkom bind I af en ny del af den danske nationalbibliografi. Ligesom *Bibliotheca Danica* står som en monument over det 19. århundredes grundlæggende bestræbelser for at få overblik over hele den da kendte danske litteratur, vil formentlig *Danske Provinstryk* med samme kronologiske afgrænsning (1482-1830), der i løbet af de næste 5-6 år vil udkomme med i alt 6 bind, stå som et tilsvarende monument over vor tids bib-

liografiske bestræbelser, men ud fra en grundlæggende anden synsvinkel.

Interessen for ældre danske bøger har oftest rettet sig mod forfattere og emner. Det samme gælder derfor de vigtigste hjælpemidler, især de store forfatterleksika og de uundværlige bind af *Bibliotheca Danica* 1482-1830. Ønsker man at anlægge bog- og lokalhistoriske synsvinkler, har Lauritz Nielsens *Dansk Bibliografi* 1482-1600 med dens sted- og bogtrykkerregistre givet alle oplysninger, men altså kun for bogtrykkets første tid. Nye studiemuligheder åbnes derfor med det første og følgende bind af *Danske Provinstryk 1482-1830*, som er ordnet efter landsdel, by, bogtrykker og trykkeår med titler på ca. 4.000 bøger, småtryk og blade fra 24 trykkesteder i det nuværende Danmark - foreløbig med 1.100 titler fra otte byer på Øerne undtagen Fyn og med Sorø Akademis trykkerier i 17. og 18. århundrede som langt de største firmaer. Denne ordning giver indgange til forskelligartede studier, som har været vanskelige at komme ind på; men bog- og erhvervshistoriske studier kan finde vej her, fordi den enkelte trykker havde sin egen horisont og kundekreds, selv i et lille land med en stærkt centralistisk hovedstad. Med det omtalte ordningsprincip gives der indtil 1600 kun korte titler, derefter meget udførlige bibliografiske og typografiske data om hver bog, pjece eller avis; særlige skrifter, prydmateriel og illustrationer anføres.

Værket er ikke mindre end en guldgrube for kultur-, bog- og lokalhistorikere. Bind I omfatter Sjælland, Lolland og Bornholm og udgives i forening af Det danske Sprog- og Litteraturselskab og Det kongelige Bibliotek.

Hvis de fornødne midler kan skaffes, kan tre jyske og et stort fynsk bind samt et fælles bind med sammenfatning af alle registre udkomme 1994-98. Et af det nationalbibliografiske apparats hovedværker vil dermed være afsluttet.

Bogen i Danmark 1800 - 1850

Rækken af Det kongelige Biblioteks årlige endags-seminarer med aspekter af bogens historie som tema begyndte i 1991. Der har været interesseret deltagelse både fra Sverige og Danmark, og fra seminaret i 1992 om *Bogen i Danmark i 1600-tallet* foreligger de fleste af foredragene trykt i *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen*.

Rækken fortsatte i 1994 med temaet *Bogen i Danmark 1800-1850*. Foredragene var:

Jørgen Erik Nielsen: Engelsk litteratur og engelske bøger i Danmark i det 19. århundredes første halvdel;

Berit Ziegler: Tilblivelsen af Boghandlerforeningen af 1837;

Christian Kaatmann: Det kongelige Biblioteks udlån og lånere 1778-1820;
Per Hofman Hansen: Et provinsbogtrykkeris illustrationsmuligheder omkring år 1800;

Henrik Horstbøll: Censurforordningen 1799 og udviklingen af den periodiske presse i Danmark frem til 1835;

Michael F. Wagner: "Magazin for Kunstnere og Haandværkere" - den polytekniske litteraturs fremvækst i Danmark i den første halvdel af 1800-tallet. - Se også artiklen s. 55.

Som de foregående seminarer samlede også dette deltagere fra biblioteker og andre kulturinstitutioner i hele hovedstadsområdet.

Udlån til udstillinger

Dristige Dronninger og Tilsande Kvinder, Kvindemuseet i Århus 27. marts - 1. oktober 1994. Lån fra Billedsamlingen.

Fantasi og folketro, Søllerød Museum 27. april - 28. august 1994. Lån fra Danske Afdeling.

Historier fra en krig, Fredericia Museum 2. juni - 22. august 1994. Lån fra Danske Afdeling, Kort- og Billedafdelingen.

Hollændere i Sundet, Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg 30. juni - 31. oktober 1994. Lån fra Danske Afdeling, Kortsamlingen.

Besøg

Besøg af overbibliotekar Jan-Erik Røed og den øvrige ledelse fra Universitetsbiblioteket i Oslo 8. april 1994. Afdelingsleder, dr.philos. Elisabeth Eide besøgte i den anledning Kort- og Billedafdelingen.

Besøg med reception for deltagerne i Det kongelige Biblioteks og Det arnamagnæanske Instituts fælles *internationale Seminar om konservering* 25. april 1994.

Billedsamlingen havde 26. april 1994 besøg af Pirja Porkka fra Finlands Fotomuseum, der orienterede sig i den fotohistoriske samling.

Kortsamlingen havde 27. april 1994 besøg af 15 medlemmer af Dansk Kartografisk Selskab.

Besøg 17. maj 1994 af kulturråd Vladimir Korotkov fra Rusland.

26. maj 1994 havde Danske Afdeling besøg af to forskningsbibliotekarer fra Litauen, Emilija Banionytes og Biruté Railenes.

31. maj 1994 besøg af den amerikanske ambassadør Edward E. Elson og frue.

17. juni 1994 besøg af rektor, dr. Kjeld Møllgård samt formændene for Københavns Universitets to biblioteksudvalg, dekan John Kuhlmann Madsen og lektor, dr. Claus Nielsen.

24. juni - 2. juli 1994 besøgte Håndskriftafdelingen af professor Kevin Kieran, University of Kentucky og Mr. David French fra The British Library med henblik på scanning af Thorkelins afskrifter af det oldengelske Beowulf-kvad.

Ulf Hamilton fra Nordiska Museet i Stockholm har besøgt Billedsamlingen for at besigtige det elektroniske edb-billedscannings- og registreringsprojekt.

Andre meddelelser

Det kongelige Bibliotek var vært for og medarrangør af *Middle East Librarian's Committee* (MELCOM) International's XVI. konference, ved fg. afdelingsleder, forskningsbibliotekar Stig T. Rasmussen, 16. - 18. maj 1994. Der var 30 deltagere fra europæiske og mellemøstlige biblioteker og universiteter, hvortil kom et vekslende antal deltagere fra især københavnske institutioner.

Programmet omfattede 19 forelæsninger, samlingspræsentationer og diskussionsoplæg, samt den årlige generalforsamling. Indlæggene publiceres i MELCOM International's *Newsletter*.

Judaistisk Afdeling har, ved overassistent Egon Keck, i forbindelse med to store bogudgivelser ydet forskningsmæssig støtte. Det drejer sig om:

Thomas Bartholin *On Diseases in the Bible. A Medical Miscellany - 1672* (De morbis biblicis miscellanes medica, 1672). Translated from the Latin by James Willis. Edited with an Introduction by Johan Schioldann-Nielsen and Kurt Sørensen. (Acta historica scientiarum naturalium et medicinalia, vol 41). Publ. by The Danish National Library of Science and Medicine, 1994. 147 s.

Uriel da Costa *Examination of Pharisaic Traditions - Supplemented by Semuel de Silva's: Treatise on the Immortality of the Soul. - Translation, Notes and Introduction by H.P. Salomon and I.S.D. Sassoon. Leiden, 1993. 578 s.*

Erhvervelser

Danske Afdeling

Danske Afdeling har erhvervet to hidtil ukendte tryk, der ikke findes i Bibliotheca Danica:

Jens Baggesen *Parthenäis oder die Alpenreise. Ein idyllisches Epos in zwölf Ge-*

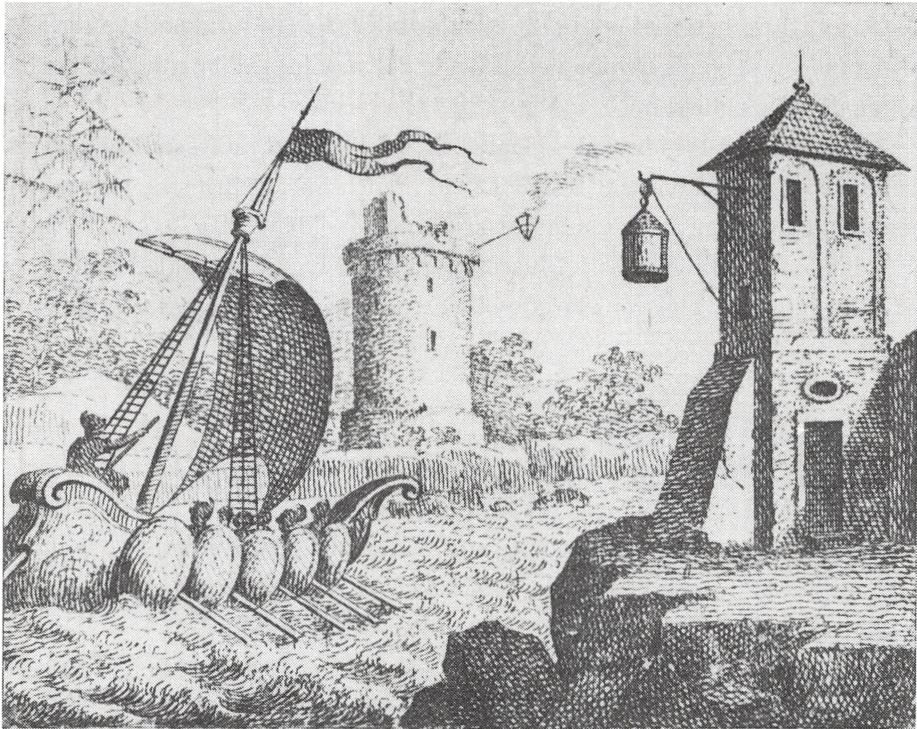

Illustration fra titelbladet til første bind af *Verdens Historie*, forfattet af Ove Guldberg. København, 1768. Kobberstikket viser et oldtidsskib på vej i havn, måske havnen i Alexandria, hvor det første fyrtårn ifølge overleveringen blev bygget. - Fra *Fund og Forskning i Det kongelige Biblioteks samlinger*, bd. 33, 1994, artiklen *Ove Guldberg og boghandler J.G. Rothe*, af Harald Ilse.

sängen, Amsterdam, [1812]. 240 sider. Med kobberstukket frontispice og titelblad. Det originale blå omslag indklæbet på pap. Indlagt i elegant bogæske med ryg og hjørner af brun oaseged og rig rygforgyldning, udført af Anker Kysters Eftf.

Jo. Thaddæi S.S. *Scriptura*. 6. ed. Hafniae, Apud Hieron. Christian. Paulli. 1717. 342 s.

Håndskriftafdelingen

Håndskriftafdelingen har i perioden bl.a. erhvervet følgende:

Et utrykt manuskript af Georg Brandes fra 1897. Manuskriptet er et foredrag uden titel og handler om hans forhold til franske kulturpersonligheder gennem 25 år. Endvidere er en række breve til og fra Georg Brandes blevet erhvervet, bl.a. fem breve til skuespilleren og instruktøren Thorkild Rose, skrevet i årene 1921-27.

En samling breve til Aksel Sandemose, diverse personalia samt forskellige optegnelser af Sandemose.

Holger Drachmanns egenhændige manuskript til *Gurre*, Et dramatisk Digt, fra 1898.

Et supplement til Henrik Stangerups papirer.

Iøvrigt har afdelingen erhvervet en række andre samlinger, og enkelte breve og manuskripter af f.eks. Cal Dumreicher, Valdemar Hansen, Thor Lange, Martin Andersen Nexø og Carl Weltzer.

Opmærksomheden henledes på, at nogle af nyerhvervelserne af forskellige grunde må holdes utilgængelige indtil videre.

Kort- og Billedafdelingen

Tre hånd tegnede, kolorerede kort: C.L.V. Roth: grundplan af København 1719; J.U. Müller: Jutlandia Penninsula ca. 1702 og Insulæ Danicae.

20 kort: Videnskabernes Selskab: Sønderjylland. Dislokationskort.

En større samling portrætter m.v. med relation til familien Beck. Fra fru Annelise H.E. Andersen.

En samling tyske pressefotos fra 1. Verdenskrig, fortrinsvis portrætter. Fra Varde lokalhistoriske Arkiv.

Der er i perioden erhvervet fotografier taget af følgende fotografer: Anders Askegaard, Torben Eskerod, John R. Johnsen, Finn Larsen, Bent Næsby, Strange Ross.

Personalia

Souchef Steen Bille Larsen er udpeget som Det kongelige Biblioteks repræsentant i Statens Bibliotekstjenestes *Arbejdsgruppe om afregning af gebyrer på interurbanlån mellem forskningsbiblioteker indbyrdes*.

Forskningsbibliotekar Paul Flandrup fratrådte 1. august 1993 på grund af alder.

Førstebibliotekar Ulf Haxen deltog 18. - 20. maj 1994 i ISO/TC møde *Conversion of Written Languages* i Stockholm.

Seniorforsker Harald Ilsøe fratrådte 30. april 1994 sin stilling på grund af alder.

Overbibliotekar Erland Kolding Nielsen deltog 12. april 1994 i møde i *13-mands-*

foreningen (cheferne for de større forskningsbiblioteker) på Danmarks Natur- og Lægevidenskabelige Bibliotek; holdt 15. april 1994 åbningstalen ved åbning af Det kongelige Biblioteks udstilling *Europæiske Bogbind '93* på Danmarks Grafiske Museum; holdt 5. maj 1994 festtale ved *Politikens Oplysning's 75 års jubilæum* i Politikens forhal; deltog 7. - 10. maj 1994 i *Nordisk Biblioteksledermøde for folke- og forskningsbiblioteker* i Århus; holdt 16. maj 1994 åbningstalen ved *MELCOM XVI*, konference på Det kongelige Bibliotek for mellemøstforskere fra Europa; deltog 27. maj 1994 i

indvielsen af *Eutiner Landesbibliotheks* ny-restaurerede bygning das Cavalierhaus; deltog 19. - 22. juni 1994 i Nordisk Viden-skabeligt Bibliotekarforbunds (NVBF) kon-ference i Lillehammer om *Kvalitetssikring av bibliotekstjenester* med et indlæg om ud-viklingen i de internationale biblioteks-organisationer.

Souchef Karl Krarup deltog 16. - 17. maj 1994 i seminaret *Hvor står vi nu!* - *Om dansk kulturpolitik før, nu og i fremtiden* på Den europæiske Filmhøjskole i Ebeltoft, arran-geret af Nordisk Kulturinstitut.

Bibliotekar Gudrun Lissau modtog ved sin afskedsreception 24. juni 1994 Dronnin-gens fortjenstmedalje i sølv efter mere end 40 års tjeneste ved Det kongelige Bibliotek og Universitetsbibliotekets 1. Afdeling.

Overarkivar Birgitte Possing deltog 18. - 19. april 1994 i Nordisk Konference om *Biografi i Historien*, Umeå Universitet og holdt foredrag om biografien ud fra et hi-storie- og et kvindevidenskabeligt syns-punkt; deltog med foredrag om den *viden-skabelige research bag en historisk biografi* på Nordens Folkliga Akademi, 1. juni 1994.

Fung. afdelingsleder Stig T. Rasmussen deltog 15. - 17. juni 1994 i konferencen *Journées de Codicologie et de Paléographie des manuscrits du Moyen-Orient*, arrangeret af Bibliothèque Nationale, Paris, og forelæste om *Nærorientalistikkens historie i Danmark* og om *Det kongelige Biblioteks orientalske samlingers historie*.

Bibliotekar Susan Vejlsgaard deltog 19. maj 1994 i et *Chadwyck-Healey møde* hos Compact Data om CD-ROM databaser.

Vagtmester Carlo Waarentz fejrede 1. maj 1994 *40 års jubilæum* i statens tjeneste og modtog i den anledning Dronningens fortjenstmedalje i sølv.

Konst. førstebibliotekar Henrik Dupont og bibliotekar Inger Uldal deltog 20. - 21. april 1994 i et symposium *Nutidens kort i fremti-den*, arrangeret af Dansk Selskab for Foto-grammetri og Landmåling, i samarbejde med Dansk Kartografisk Selskab, på Ho-tel Nyborg Strand.

Overbibliotekar Erland Kolding Niel-sen, souchef Steen Bille Larsen, overarkivar Birgitte Possing, forskningsbibliotekar Jes-per Düring Jørgensen, overassistent Palle Ringsted og bogbindermester Søren Carl-sen deltog 25. - 26. april 1994 i et Interna-tionalt seminar, arrangeret af Den Arna-magnæanske Kommission og Det konge-lige Bibliotek med temaet *Attitudes to the conservation of medieval Scandinavian Manuscripts* på Københavns Universitet Amager.

Afdelingsbibliotekar Anne-Marie Smith og bibliotekarerne Therese Høeg Jacobsen, Marianne E. Mortensen, Susanne B. Mor-tensen og René Tjørnelund Thomsen fra Danske Afdelings Småtryksafdeling deltog i studietur til småtryksafdelingerne i Lund Universitetsbibliotek og Kungliga Biblio-tek, Stockholm, 4. - 6. maj 1994.

Overbibliotekar Erland Kolding Niel-sen og førstebibliotekar Eva-Brit Fanger deltog 11. maj 1994 i seminar om *Dansk Musikforskning frem mod år 2000*, arrange-ret af Statens Humanistiske Forskningsråd, på Nationalmuseet.

Bibliotekarerne Ruth Hedemand og Karen Hjort Eriksen var 16. maj på studie-tur til Lund Universitetsbibliotek for at se dets avissamling.

Konst. førstebibliotekar Henrik Dupont og overassistent Hans Berggreen deltog 18. maj 1994 i den amerikanske fothistoriker Allan D. Colemanns seminar, arrangeret af Museet for Fotokunst, Odense.

Soucheferne Steen Bille Larsen og Karl Krarup, førstebibliotekarerne Ivan Bose-rup, Charlotte Rohde og overarkivar Birgitte Possing deltog 20. - 21. juni 1994 i studietur, arrangeret af Det kongelige Biblioteks byggerådgiver, den engelske arkitekt, Harry Ffoulker-Brown, til biblioteksbyggerier i Nottingham og Cranfield som

led i detailprojekteringen af Havnefrontsbyggeriet.

Overarkivar Birgitte Possing og forskningsbibliotekar Jesper Düring Jørgensen deltog 29. juni - 1. juli 1994 i *Guaman Poma Symposium*, i Nationalmuseet og Videnskabernes Selskab.

Publikationer

Institutionspublikationer

Andersen, Flemming Gorm: *Danmark og Antikken 1980-1991*. En bibliografi over 12 års dansksproget litteratur om den klassiske oldtid. Det kongelige Bibliotek. Museum Tusulanums Forlag. 1994. 306 s. (Danish Humanist Texts and Studies 8). ISBN 87-7289-263-3. Kr. 230,-

CD-ROM i Det kongelige Bibliotek. Red.: Barbara Melchior. 2. rev. udg. 1994. 104 s. Kr. 20,-

Dansk Kortfortegnelse 1993/The Danish National Bibliography. Cartographic Materials 1993. Udarb. af Det kongelige Biblioteks Kortsamling. Ballerup. Dansk BiblioteksCenter. 1994. 24 s. Kr. 25,-

Dansk Musikfortegnelse 1991-1993. Udarb. af Det kongelige Biblioteks Musikafdeling. Red.: Susanne Sugar. Ballerup. Dansk BiblioteksCenter. 1994. 98 s. ISSN 0105-8045. ISBN 87-552-2109-2. Kr. 272,-

Fund og Forskning i Det kongelige Biblioteks samlinger. Bd. 33. Red.: John T. Lauridsen, Stig T. Rasmussen. 1994. 234 s. Ill. ISSN 0060-9896. Kr. 300,- (løssalg). kr. 200,- (abonnement).

Kongeligt og kostbart. Klenodier fra Kongernes Bibliotek. [Udstillingskatalog]. 30 s. Ill. Gratis.

Magasin fra Det kongelige Bibliotek. 9. årg. Nr. 1. Red.: Lotte Philipson. 80 s. Ill. ISSN 0905-5533. Gratis.

Nyhedsbrev fra Det kongelige Bibliotek. 1994:2, Gratis.

Medarbejderpublikationer

Andersen, Flemming Gorm: Hellenistisk glanskeramik fra Tell el-Fukhar. i: *Fra dybet: Festskrift til John Strange* (Forum for Bibelsk Eksegese, 5, 1994). S. 9-19.

- Roman Figural Painting in the Hellenistic Age. i: *Aspects of Hellenism in Italy* (Acta Hyperborea, 5, 1993). S. 179-190.

Hansen, Mikael: Internet: kultur, computer, gopher. i: *Magasin fra Det kongelige Bibliotek* 9. årg. Nr. 1. S. 35-54.

Ilsøe, Harald: Ove Guldberg og boghandler J.G. Rothe. En forlagskontrakt fra 1766 og dens opsigelse. i: *Fund og Forskning i Det kongelige Biblioteks samlinger*. Bd. 33. S. 69-76.

Jürgensen, Knud Arne: Balletmesterens bibliotek. August Bournonvilles samling af udenlandske balletlibretti og hans bibliotek. i: *Fund og Forskning i Det kongelige Biblioteks samlinger*. Bd. 33. S. 149-170.

- Kaatmann, Christian: "En nedgraven skat". Det kgl. Biblioteks udlån 1778-1820. i: *Fund og Forskning i Det kongelige Biblioteks samlinger*. Bd. 33. S. 119-148.
- Krarup, Karl: The Royal Library, Copenhagen. Architectural Competition 1993. i: European Research Libraries Cooperation. *The LIBER Quarterly*, 3, (1993). S. 347-353.
- Possing, Birgitte: Et essay om historisk biografi - om historisk biografi. i: *Personalthistorisk Tidsskrift*. 1994:1.
- Strøtanker om at skrive historisk biografi. Et essay. i: 1066. *Tidsskrift for Historisk Forskning*. 24. årg. Nr. 1.
- Stauning, Birgit: Tre år med Fabian. i: *Magasin fra Det kongelige Bibliotek*. 9. årg. nr. 1. 1994. S. 55-59.
- Sugar, Susanne: Kampen mod "Ciemonogród" - humanisten Tadeusz Boy Zelenski (1874-1941). i: *En slavist i humanismens tegn. Festskrift til Kirstine Heltberg*. Reitzel. 1994. (Københavns Universitets Østeuropainstitut. Studier 15). S. 225-234.
- Vejlsgaard, Susan: Retro-conversion by Keyboarding of the Danish National Bibliography. *Cartographic Materials* 1986-1990. i: *ERCL the LIBER Quarterly*. Vol. 3. 1993. No. 1. S. 97-108.
- Retro-conversion by Keyboparding of the Danish National Bibliography. *Cartographic Materials*. A Precis/ National and International Co-operation for the Exchange of Bibliographic Records. i: *INSPEL. Official Organ of the IFLA Division of Special Libraries*. Vol. 28. no. 1. Berlin. 1994. S. 40-61.
- Weil, Boris (udg.): Esther Aksel-Hansen. *Pis'ma iz Rossii*. Overs. fra dansk af Ludmila Weil. [Ny Kgl. Saml. 5244 4°]. i: *Novoe literaturnoe obozrenie* (Moskva), 5, 1993. S. 334-361.
- Anm. af Luks, Leonid. *Rossija mezdu Zapadom i Vostokom*. Mosk-va. 1993. i: *Russkaja mysl'*, 31.3.1994. S. 12.
  - "Tyskerne må straffes!" i: *Politiken*, 10.5.1994 (Kronik).

Fra 1. oktober 1994 udkommer tidsskriftet *Den jyske Historiker* med Det kongelige Bibliotek som udgiver. Det berører ikke de redaktionelle forhold. Redaktionen vil fortsat have sin hovedbase omkring miljøet ved Historisk Institut ved Århus Universitet, hvortil redaktionelt stof sendes, mens Det kongelige Bibliotek modtager abonnementsbestillinger og varetager salg af tidligere numre og årgange.